

Hrvoje Gračanin, *Južna Panonija u kasnoj antici i ranom srednjovjekovlju (od konca 4. do konca 11. stoljeća)*, Zagreb: Plejada, 2011., 455 stranica

Teme ranoga srednjeg vijeka nisu prečesta pojava na pozornici hrvatske historiografije, a kada se pojavi sintetska monografija, to uistinu predstavlja događaj. Povrh svega, činjenica da je tema monografije savsko-dravsko međuriječje osigurava ovome djelu važno mjesto unutar hrvatske historiografije. Naime, ovo je prva monografska sinteza koja se bavi područjem uvriježeno nazvanim srednjovjekovna Slavonija u razdoblju ranoga srednjeg vijeka. Kao što sâm autor kaže, djelo je proširena i dorađena doktorska disertacija, obranjena početkom 2008. godine na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, za koju bi bila iznimna šteta da je ostala neobjavljena jer - prema riječima jednoga od recenzenata - ona bitno „pridonosi rješavanju važnih pitanja, dugog prijelaznog razdoblja iz kasne antike u razvijeni srednji vijek“ za koji su nam ostala bolje sačuvana povijesna vrela pa je samim time i bolje istraženo.

Monografija je podijeljena u nekoliko cjelina te se već iz samoga sadržaja može „iščitati„ autorov interdisciplinarni pristup proučavanju prošlosti savsko-dravskoga međuriječja. Uistinu, gotovo „školski“ Gračanin nakon Uvoda (9-22), u kojemu stvara „nišu“ za svoju studiju iznoseći svoje istraživačko-metodološke postavke i stanje dosadašnje istraženosti teme, započinje s poglavljem „Zemljopisne i prometne značajke prostora“ (23-48). U ovome dijelu autor upravo u maniri francuske škole *Annales* pokušava temi svoga istraživanja „prići„ ne isključivo historiografski nego uzimajući u obzir što je više moguće elemenata koji su oblikovali povijesne procese u tome južnapanonskom dugom ranome srednjovjekovlju. Prostor i njegova komunikacijska infrastruktura svakako su prve stepenice u razumijevanju prošlosti na način kako je to još francuski povjesničar Geroges Duby pokušao definirati pojam „totalne

povijesti“, a kojemu se Gračanin svakako približio svojom koncepcijom ove monografije.

Stoga i sljedeće poglavlje „Južna Panonija na prekretnici“ (49-68) predstavlja svojevrsnu kronološko strukturalnu rekonstrukciju upravno-političkih mijena na tome prostoru u razdoblju kasne antike. Rastakanje struktura Rimskoga Carstva, potpomognuto takozvanom seobom naroda, proces je - kako to Gračanin pravilno interpretira - vrlo slojevit i kompleksan, a krajnji rezultat tih gibanja ocrtat će se tek stoljećima kasnije. U sklopu takvoga razmišljanja prostor južne Panonije, kroz različita upravno-politička „prekrajnija“, bit će ključan jer će upravo tom zonom novi narodi dolaziti do sredozemnoga bazena te sve češće i jače pritiskati rimski *limes*.

U sljedećim poglavljima „Doba hunske prevlasti“ (69-76) i „Doba germanske prevlasti“ (77-117) autor i nadalje minuciozno analizira povijesno-društveno-gospodarski slijed u vremenskome luku sutona kasne antike. Političko iskustvo vojno oslabljenoga Carstva bilo je dostatno da prve „barbarske“ navale kanalizira i uglavnom održi naslovnu političku kontrolu nad južnapanonskim prostorom iako će se realna slika toga prostora ubrzano mijenjati kako u gospodarskom, tako i u društvenom, vjerskom pa i narodnosnom pogledu. Autor, stoga, strukturalno razlaže sustave „barbarskih“ vladavina na ovome području istovremeno prateći njihov kronološki slijed - naravno, sve u širem kontekstu odnosa tada već podijeljenoga Carstva na njegov zapadni i istočni dio. Posebice složenu situaciju nakon slabljenja hunske dominacije nad ovim područjem autor je - koristeći ne samo pisane izvore nego i mudru interpretaciju arheoloških artefakata - uspješno posložio u rekonstrukciju međusobnih odnosa rimskih/bizantskih federata germanske provenijencije te tako donosi jasnu sliku turbulentne druge polovice 5. stoljeća i prve polovice 6. stoljeća kada se južnapanonskim prostorom smjenjuju dominacije različitih germanskih naroda.

Sljedećim poglavljem „Doba Avara i Slavena“ (119-145) Gračanin kronološkim slijed

dom čitatelja dovodi pred sâm osvit ranoga srednjeg vijeka kada se – kako autor pronicljivo uočava – južna Panonija „od oblasti u središtu zbivanja pretvorila u rubno područje između dva uljudbena kruga“. Zbog same prirode avarskoga (i slavenskoga) kulturnog kruga, gotovo bez ikakvih pisanih ostataka i s relativno slabo razotkrivenom arheološkom ostavštinom, ovaj prostor uranja u „tamna stoljeća“ o kojima se ponešto doznaje ponajviše iz izvora bizantske provenijencije. Gračaninova umješnost da te podatke „kombinira“ s poznatim arheološkim artefaktima čitatelju omogućava da ipak stekne jasniju sliku ne samo o političkim nego i društvenim, gospodarskim i kulturnim gibanjima u tome razdoblju.

Avarsku dominaciju na ovim prostorima okončao je franački prodor koji autor obrađuje u poglavlju „Doba franačke prevlasti“ (147-168). Siloviti franački prodor relativno je dobro dokumentiran arheološkim ostacima koje Gračanin vješto interpretira i sučeljava s postojećim pisanim izvorima. Na taj način stvorena je razmjerno plastična slika relativno kratke franačke dominacije, koja je ostavila duboki trag za buduća stoljeća južnopanonskoga (ali i budućega hrvatskog) prostora. U sklopu ovoga poglavlja autor se dotiče i poznate epizode ustanka donjopanonskoga kneza Ljudevita, kojega pravilno titulira i stavlja u odgovarajući kontekst odnosa franačkoga federata i njegova suverena. Time na elegantan način izbjegava „zamku“ starije historiografije koja je u Ljudevitu tražila tragove prvih hrvatskih knezova te njegovu kneževinu prozvala Posavskom Hrvatskom – konstruktom koji nikada nije postojao osim u ideološkim okvirima formirajuće hrvatske nacije u 19. stoljeću.

Daljnji tijek povijesti savsko-dravsko-dunavskoga međurječja bitno je obilježen mijenom vanjskopolitičkih odnosa između njegovih zapadnih i istočnih susjeda te ovo poglavlje autor s pravom naslovljava „Ranosrednjovjekovni obrati“ (169-231). Taj prostor – politički određen kao Donjopanonska Kneževina – ostat će rubno područje preko

kojega će prvo Bugari, a kasnije i Mađari pokušavati ugroziti Zapad. Upravo je ta rubna pozicija uzrok zbog kojega iznova nedostaje izvorne građe lokalne provenijencije te o svim povijesnim procesima na tome prostoru, prije svega, možemo suditi tek preko suvremenih posrednih vrela bilo zapadne bilo istočne provenijencije. Mijene političke vlasti – gdje se lokalni slavenski knezovi izmjenjuju s bugarskim namjesnicima na tome prostoru – svakodnevna su zbilja s polovice 9. stoljeća, koju Gračanin vješto u osnovnim crtama uspijeva rekonstruirati. Dobar primjer takvoga postupka jest i autorov umjereni i prije svega znanstveni stav glede problema oko epizode s donjopanonskim knezom Pribinom gdje Gračanin uspijeva „pomiriti“ različite historiografske stavove s onim što nam o tome govore sačuvana vrela (181-183), a jednak postupak može se uočiti i glede pitanja određivanja je li Mutimir bio donjopanonski knez ili ne (187-189) te, isto tako, po pitanju određivanja mogućega opsega političkoga utjecaja ranosrednjovjekovnoga Hrvatskog Kraljevstva u toj zoni (201-215).

Zaokruživši na taj način istraživani vremenski luk, autor se okreće detaljnijemu razlaganju pojedinih pitanja društvenoga i kulturnoga razvoja južnopanonskoga prostora. U poglavlju „Kretanja naroda i etničke promjene u međurječju od kraja 4. do kraja 11. stoljeća“ (217-231) Gračanin ocrtava narodnosne mijene te uistinu opravdano taj prostor naziva „hodnik naroda“. Ono što smatram bitnim naglasiti jest da autor unutar ovoga poglavlja naznačava i novije metodološke postavke vezane uz proučavanje ranosrednjovjekovnih identiteta koji se razlikuju od starijih (a danas sve više kritiziranih i uglavnom odbačenih) postavki o primordijalnim etničkim/narodnosnim zajednicama.

Usko vezano uz pitanje narodnosne slike jest i pitanje društvene organizacije života, koje autor obrađuje u poglavlju „Naseljenost i naselja u međurječju od kraja 4. do kraja 11. stoljeća“ (233-258). Ovo poglavlje tematski ne nekako nadovezuje na postavke izrečene u nešto ranijemu poglavlju o zemljopisnim

datostima i mreži putova, no sada autor tome pitanju prilazi iz perspektive povijesti društva te ocrtava na koji su se način politička zbivanja odražavala na sudbinu naselja u međurječju Drave, Save i Dunava.

Posljednje poglavlje „Crkva i kršćanstvo u međurječju od kraja 4. do kraja 11. stoljeća“ (259-274) iznova jasno zrcali sliku turbulentnoga razdoblja povijesnoga razvitka južne Panonije, no sada kroz prizmu vjerskih i kulturnih utjecaja na tome prostoru. Politička i narodnosna previranja svakako su se odrazila i na pitanja crkvene organizacije, koja u ovoj zoni ulazi u ozbiljnu krizu već polovicom 5. stoljeća. Opstanak kršćanstva bio je u uskoj svezi s opstankom ubranih naselja, no čak ni vidno opadanje urbanizacije - u doba, primjerice, avarske dominacije - vjerojatno nije u potpunosti zbrisalo kršćansku tradiciju na ovim prostorima (264-265). No, kao i u slučaju narodnosnih mijena, promjena političkoga vrhovništva nosila je sa sobom i određene mijene glede vjerskih strujanja i crkvene organizacije. Stoga je i hirovito razdoblje s kraja 9. stoljeća (kada i propada Donjopanonska Kneževina) i početkom 10. stoljeća, a i kasnije obilježeno mijenom vjerskih utjecaja, koje Gračanin uspješno pokušava rekonstruirati na temelju malobrojnih pisanih vrela. U crkvenom pogledu (ali i političkom) Gračaninov tekst zatvara vremenski luk pitanjem osnutka Zagrebačke biskupije, koja je simbolično označila i početak novoga društveno-političkog razvoja savsko-dravsko-dunavskoga međurječja.

Iza Zaključka na hrvatskom i Sažetka na engleskome jeziku (275-282) Gračanin čitatelju „daruje“ Dodatak (283-284) gdje se osvrće i pobija (danas više-manje odbačenu) teoriju pokojnoga Imre Bobe o drugačijemu smještaju ranosrednjovjekovne Moravske, kojom bi se perspektiva promatranja južne Panonije nužno morala izmjestiti. Povrh toga, čitatelj na samome kraju može pronaći i iscrpan Katalog arheološke građe (285-360), koja svjedoči o kontinuitetu života u međurječju, a koji je Gračaninu svakako pomogao u oblikovanju postavki ove monogra-

fije. Uz redoviti znanstveni aparat (napomene ispod teksta) izdanje je također opremljeno i nizom informativnih kartografskih priloga koji čitatelju omogućavaju lakše praćenje teksta, a tu je i Bibliografija (361-445) rabljenih izvora i literature popraćena i Imenskim kazalom (447-453).

I što na kraju reći osim da svatko koga zanima srednjovjekovna prošlost međurječja Save, Drave i Dunava svakako mora uzeti u ruke ovu monografiju. To je izdanje koje se svojom koncepcijom uistinu - da preuzmem riječi jednoga od recenzenta - svakako „približava idealu takozvane totalne povijesti“, a načinom kako je napisano može poslužiti kao dobra udžbenička literatura na studiju povijesti. Možda se poneki historiograf neće složiti sa svim Gračaninovim zaključcima i postavkama, no ova monografija zasigurno će duže vrijeme biti nezaobilazna literatura.

Gordan Ravančić

Predrag Marković, *Katedrala Sv. Jakova u Šibeniku. Prvih 105 godina*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2010., 525 stranica

U izdanju Naklade Ljevak objavljena je knjiga Predraga Markovića *Katedrala Sv. Jakova u Šibeniku - Prvih 105 godina* kao sastavni dio biblioteke *Povijest umjetnosti u Hrvatskoj*. Knjiga donosi rezultate proizašle iz znanstvenoga projekta *Reprezentativna sakralna arhitektura jadranske Hrvatske od 13. do 16. stoljeća*, a nastala je kao svojevrсни produžetak doktorske disertacije Predraga Markovića „Šibenska katedrala na razmeđu srednjeg i novog vijeka“, obranjene 2002. godine na Filozofskome fakultetu u Zagrebu.

Knjiga je rezultat *višegodišnjega proučavanja spomenika i njezinih graditelja*. Cilj knjige jest prikazati što cjelovitiji nastanak šibenske katedrale i ulogu *voditelja-graditelja* u njezinomu bogatom stogodišnjem graditeljskom procesu. Autor upozorava da knjiga nije samo obična monografija katedrale nego ona

„pokazuje stanovite osobitosti koje proizlaze iz njezine historiografske pozicije.“ Autor smatra da je „rekonstruiranje života katedrale u ključnom razdoblju njezina nastanka sredinom XV. stoljeća“ važno za pravilno razumijevanje njezinoga razvoja. Autor se u izlaganju koristi metodama prikupljanja i analiziranja objavljene literature te kritičkom analizom objavljenih izvora pri čemu komparativnom metodom istraživanja pokušava predočiti što objektivnije i nepristrano znanstveno istraživanje. Donoseći vlastitu povijesno-umjetničku i stilsku analizu katedrale, pokušava dekonstruirati mit o katedrali kao konceptualno jedinstvenome djelu Jurja Dalmatinca pri čemu na uspješan način preispituje već uvriježene znanstvene stavove u dosadašnjim istraživanjima.

Knjiga je podijeljena na deset poglavlja, koja se sastoje od različitoga broja potpoglavlja: *Predgovor* (11-19), *Uvod* (19-25), *Povijest istraživanja šibenske katedrale* (25-93), „*Pulšićeva katedrala*“ – *utemeljenje* (1402) i *prvo razdoblje gradnje* (1428 – 1441) (93-163), „*Jurjeva katedrala*“ – *drugo razdoblje gradnje* (1441-1473) (163-341), „*Nikolina katedrala*“ – *treće razdoblje gradnje* (1475 – 1536) (341-441), *Zaključak* (441-451), *Kronologija* (451-489), *Summary* (489-499) i *Bibliografija s kraticama* (499-525). Djelo je bogato opremljeno s više od 420 slika i ilustracija u boji, crteža (tlocrti, arhitektonski nacrti), fotografija i digitalnih rekonstrukcija (prikazi 3D modela, različiti arhitektonski prilozi), koji prikazuju različite faze gradnje šibenske katedrale. *Predgovor* (11-19) je napisao dr. sc. Joško Belamarić, koji - temeljito objašnjavajući autorov način i tijek istraživanja - u knjizi govori i o postojećoj problematici u istraživanju ove teme. Navodi specifičnosti njezine konstrukcije, nerazriješena pitanja u njezinoj kronologiji i atribuciji te analizira autorove ciljeve u procesu razotkrivanja jednoga od najvažnijih spomenika hrvatske sakralne arhitekture 15. i 16. stoljeća. Belamarić tvrdi da je autor kroz povijesno-umjetničku analizu uspješno pokazao sve stilski različite faze katedrale te ju - unatoč njezinoj slojevitosti i

stilskoj neujednačenosti - prikazao kao *harmonično arhitektonsko djelo*. U poglavljima koja slijede od *Uvoda* do *Zaključka* autor nam u knjizi daje slikovit kronološki pregled - objašnjava sve razvojne faze gradnje katedrale, od njezina osnutka do njezina završetka u 16. stoljeću. U *Uvodu* (19 – 25) iznosi cilj ove knjige, objašnjava metodologiju rada te ističe važnost korištenja arhivskih podataka u svome istraživanju. U poglavlju *Povijest istraživanja šibenske katedrale* (25 – 93) autor opisuje nastanak cjelokupne objavljene znanstvene literature o katedrali Sv. Jakova. Znanstveni radovi nastajali su kao rezultat prvih arhivskih istraživanja od druge polovice 19. stoljeća te kao objavljivana arhivska građa i znanstvene rasprave o stilskoj analizi katedrale naših i europskih istraživača. Od hrvatskih autora najveći doprinos arhivskome istraživanju dao je Petar Kolendić između dva svjetska rata, koji je otkrio čitav niz važnih dokumenata i dao važan poticaj daljnjemu proučavanju arhivskih dokumenata. Autori koji su najviše pisali o problematici katedrale od 1960-ih godina do danas su Radovan Ivančević, koji je i najzaslužniji za njezinu popularizaciju i Igor Fisković, koji je dokazao da *formalni rječnik* Jurja Dalmatinca dolazi iz venecijansko-padovanskoga kruga. Rasprave se odnose na pitanja stilske podjele, kronologije nastanka i doprinosa dvaju najvažnijih majstora katedrale - Jurja Dalmatinca i Nikole Firentinca. Autor ističe da još uvijek nisu riješeni glavni problemi vezani za njezin nastanak te upozorava da - osim stilske interpretacije, kojom se žele dati odgovori na ta pitanja - treba uzeti u obzir i arhivske podatke. Autor smatra da „*uspostava precizne kronologije gradnje i pokušaj rekonstrukcije pojedinih građevinskih faza te tumačenje geneze djela u cjelini od njegovih najranijih dana pa do posvećenja, dijelovi su toga gradbenog ili reinterpetativnih procesa.*“ S poglavljem „*Pulšićeva katedrala*“ - *utemeljenje* (1402) i *prvo razdoblje gradnje* 1428 – 1441 (93-163) započinje povijesni pregled nastanka katedrale. Dolaskom Bogdana Pulšića (1402 – 1437) za šibenskoga biskupa 1402.

godine započinju pripreme za gradnju katedrale te se osniva *fabrica Ecclesiae Cathedralis Sibenici*. Početak same gradnje započinje 1431. godine kada su položeni temelji katedrale i kada se javljaju njezini prvi majstori - Bonino Jakovljevi iz Milana (Bonino di Giacomo da Milano) i Franjo Jakovljevi iz Venecije (Francesco di Giacomo da Venezia). Autor određuje njihovu ulogu u procesu prve faze gradnje, utjecaj gotičkoga lombardskog *mekanog* stila te kronologiju nastanka prvih dijelova katedrale na temelju arhivskih podataka i atribucije grbovlja mletačkih knezova. Drugo poglavlje „*Jurjeva katedrala*“ – *drugo razdoblje gradnje (1441 - 1473)* (163-341) bavi se arhitektonskim i povijesnim razvojem katedrale za vrijeme Jurja Matejeva Dalmatinca, koji postaje njezinim *protomajstorom* u jesen 1441. godine. Temeljitim proučavanjem arhivskih vijesti i oslanjanjem na stilsku analizu arhitektonskih elemenata autor pokušava što točnije odrediti njegov udio u izgradnji katedrale te objasniti novi konstrukcijski sustav gradnje kao njegovu invenciju - *montažni stil gradnje* u kamenu (konstrukcija apsida, krstionice, svodova i kupole), njegovo klesarsko umijeće, koje vidi kao sintezu arhitekture i kiparstva te ideju uvođenja *luminoznosti* - u unutrašnji prostor katedrale. Juraj radi projekt istočnoga kraja katedrale: troapsidalno svetište, kapele, krstionicu, sakristiju s riznicom te definira kanonički kor u križištu. Vjerojatno je i autor *Malipierove partije*, isklesane na luku iznad vanjskoga lica zida sjeverne korske kapele na kojoj se javljaju prvi elementi ranorenesansne umjetnosti (padovansko-venecijanski krug). Uz nju se veže i problem razdvajanja njegova djela od djela Nikole Ivanova Firentinca (Niccolo di Giovanni Fiorentino), čijim se radom autor bavi u poglavlju „*Nikolina katedrala*“ – *treće razdoblje gradnje 1475 - 1536* (341-441), a koji dolazi na mjesto voditelja gradnje 1475. godine. Uvodi prepoznatljivije znakove renesansnoga stila (firentinski stil), nastavlja raditi na Jurjevom sustavu montažne gradnje te nastoji objediniti građevinu povezujući nedovršeno svetište i tijelo glavnoga broda u jednu cjelinu (uskla-

đivanje visinskih razlika) pri čemu rješava zatečene nepravilnosti u arhitektonskoj konstrukciji. Autor opisuje njegove radove na dovršavanju svetišta, krovno-svodne konstrukcije, kupole i pročelja. Nakon njegove smrti 1506./1507. katedrala se gradi još tridesetak godina kada se završavaju četiri traveja glavnoga broda i dovršava glavno pročelje. U daljnjemu tekstu autor se bavi još nekim važnim aspektima; opisuje ikonografiju u skulpturalnome programu katedrale, pri čemu ističe važnu ulogu venecijanskih vlasti u upravljanju gradom. Analizira način na koji je katedrala odredila nove prostorne odnose u svojoj okolini, tzv. *prostorne razine* od kojih *druga, urbanistička razina* predstavlja njezin specifičan položaj unutar šire slike grada kao i pitanje podrijetla bačvastoga svoda kao proizvoda kasnogotičke arhitekture 13. i 14. stoljeća na području Mletačke Republike te njezinoga trolisnog pročelja - dokaz venecijanske uloge u komunalnome pothvatu u kojemu aktivno sudjeluje i promletački nastrojeno plemstvo. Na kraju ukazuje na važnost *artium doctora* Ambroza Mihetića, šibenskoga plemića, *prokuratora* i *operarius*a katedrale 1440-ih godina u donošenju utjecaja trolisnoga pročelja iz Venecije. Poglavlje završava pregledom završnih radova na katedrali, datumom njezina posvećenja i analizom uloge šibenske komune u gradnji katedrale, posebice plemstva, što naziva „*municipalizacijom*“ gradnje. U *Zaključku* (441-451) autor daje sažetak o broju graditelja, fazama gradnje i o postojanju različitih graditeljskih koncepata. U pristupu arhitektonskim zadacima kaže da „*povijest njene izgradnje je povijest niza različitih transformacija*“. Ističe važnost istraživanja arhivskih vrela koje treba ponovno iščitavati uz istovremeno korištenje prostorne i arhitektonske analize jer je nužno uočiti sve promjene na *ikonografskoj, prostornoj, tehničkoj i stilskoj razini*. Ističe katedralu *kao simbol osjećaja samostalnosti, prestiža i samosvijesti komune* te kaže da „*(...) svaka velika arhitektura po svojoj naravi to i jest - izraz kolektivnog duha(...)*“ Posebnost katedrale *očituje se u uzajamnom nadopunjavanju gotičkog i rene-*

sansnog oblikovnog sustava te ju autor naziva „renesansnim spomenikom gotičkog doba“. Na kraju knjige nalazi se znanstveni aparat; *Kronologija* (451-489) događaja povezanih s nastankom i obnovama katedrale, koji su zabilježeni u dokumentima. Riječ je o arhivskim dokumentima šibenskoga notarijata iz Državnoga arhiva u Zadru, koji su citirani prema prijepisu Franje Dujmovića, a čuvaju se u Institutu za povijest umjetnosti u Zagrebu. Dokumenti datiraju od 1240. godine, od prvoga spomena crkve u spisima pa sve do 2000. godine kada je katedrala upisana na listu zaštićenih spomenika kulture UNESCO-a. Dokumenti su različiti ugovori o utemeljenju *fabricae*, povijesni podaci o gradu, o nabavi kamena/materijala, ugovori s majstorima, njihove oporuke, podaci o majstorima i biskupima, ugovori o gradnji, duždeve odluke i odredbe, odluke gradskoga vijeća i Odbora devetorice plemića, obnove i restauracije (od 1562. do 2000. godine); *Summary* (489-499) i *Bibliografija s kraticama* (499-525). Knjiga Predraga Markovića *Katedrala Sv. Jakova u Šibeniku - Prvih 105 godina* napisana je kao pregled znanstvenoga proučavanja *fenomena* katedrale, ali i kao osobni autorov doprinos u procesu ispravljanja postojećih zabluda o šibenskoj katedrali. Predrag Marković diplomirao je komparativnu književnost i povijest umjetnosti na Filozofskome fakultetu u Zagrebu. Na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskoga fakulteta u Zagrebu predaje kolegije vezane za arhitekturu i kiparstvo iz područja srednjovjekovne i novovjekovne umjetnosti. Predstojnik je Katedre za umjetnost romanike i gotike, a sudjeluje i kao predavač na poslijediplomskim studijima medievistike i hrvatske kulture. Tajnik je znanstvenog skupa *Dani Cvita Fiskovića* od 2000. godine. Od 2007. godine samostalno vodi projekt *Reprezentativna sakralna arhitektura jadranske Hrvatske od 13. do 16. stoljeća*. Glavna područja znanstvenoga istraživanja obuhvaćaju sakralnu arhitekturu i kiparstvo kasnoga srednjeg i ranoga novog vijeka te arhitektonsku srednjovjekovnu plastiku. Knjiga predstavlja vrijedan doprinos

povijesti umjetnosti sakralne arhitekture 15. i 16. stoljeća, ali je namijenjena povjesničarima arhitekture i urbanizma, a tako i medijevistima i svima onima koji proučavaju svakodnevicu i kulturnu povijest dalmatinskih komuna u kasnome srednjem i ranome novom vijeku.

Sandra Begonja

Frank Tallet, D. J. B. Trim (urednici), *European Warfare, 1350 – 1750*, Cambridge University Press, 2010., 394 stranice

U izdanju Cambridge University Pressa objavljen je zbornik *European Warfare, 1350 – 1750*, koji su uredili Frank Tallet i D. J. B. Trim. Ova je knjiga nastala kako bi se prevladala kronološka barijera koja, prema mišljenju urednika i još nekih njihovih kolega sa Sveučilišta u Readingu, razdvaja istraživače koji se bave vojnom poviješću srednjega vijeka od onih koji proučavaju istu tematiku ranoga novog vijeka. Podjela na poglavlja stoga nije kronološka ni geografska nego prvenstveno tematska tako da svako poglavlje pokriva određeni aspekt na (uglavnom) čitavome europskom prostoru i u cjelokupnome promatranom razdoblju, pri čemu su autori poglavlja odabrani kao najistaknutiji stručnjaci za pojedinu tematiku. Kao dio procesa nastanka knjige u rujnu 2007. u Readingu je organizirana konferencija pod nazivom *Crossing the Divide: Continuity and Change in Late-Medieval and Early-Modern Warfare* na kojoj su autori poglavlja održali izlaganja, a rasprava koja je uslijedila također je doprinijela konačnome izgledu knjige.

U prvome (uvodnom) poglavlju *‘Then was then and now is now’: an overview of change and continuity in late-medieval and early-modern warfare* (1-26) urednici donose kratak pregled čitave knjige kao i temeljnu premisu njezina nastanka - ratovanje se tije-

kom tih četrjesto godina temeljito promijenilo do te mjere da dio povjesničara govori o vojnoj revoluciji, čiji su početak i kraj pa i samo postojanje, međutim, predmet žestokih rasprava. Većina dosadašnjih istraživanja bila je ograničena prostorno (bilo na zapadnu bilo na istočnu Europu ili na pojedine države kao studije slučaja) i kronološki (na kasni srednji ili rani novi vijek). O tome da su i suvremenici bili svjesni razmjera promjene, svjedoči i citat iz naslova ovoga poglavlja preuzet iz traktata Roberta Barreta iz 1598. godine. Poglavlja ove knjige stoga su fokusirana na ključna pitanja: kako i kada se ratovanje promijenilo u navedenome razdoblju te koje su bile posljedice tih promjena?

Kelly DeVries u drugome poglavlju *Warfare and the international state system* (27-49) analizira svrhu, ulogu i funkciju ratovanja u međunarodnim odnosima srednjega i ranoga novog vijeka fokusirajući se više na *veliku strategiju* nego na samo izvođenje ratnih operacija.

Sljedeća četiri poglavlja (Steven Gunn: *War and the emergence of the state: western Europe, 1350 – 1600* (50-73); David Parrott: *From military enterprise to standing armies: war, state, and society in western Europe, 1600 – 1700* (74-95); László Veszprémy: *The state and military affairs in east-central Europe, 1380-c.1520s* (96-109) i Gábor Ágoston: *Empires and warfare in east-central Europe, 1550 – 1750: the Ottoman-Habsburg rivalry and military transformation* (110-134) bave se tematikom financiranja, logistike i novačenja iz perspektive države.

Rhoads Murphey u poglavlju *Ottoman military organisation in south-eastern Europe, c. 1420-1720*. (135-158) bavi se vojnom organizacijom Osmanskoga Carstva kao najvažnije vojne sile istočne Europe, dok Olaf van Nimwegen u poglavlju *The transformation of army organisation in early-modern western Europe, c.1500 – 1789*. (159-180) obrađuje istu tematiku zapadnoeuropskoga područja s Nizozemskom kao oglednim primjerom. Poglavlja od trećega do osmoga čine, dakle,

cjelinu koja pokriva razvoj, evoluciju i učinkovitost vojnih institucija i hijerarhija te istražuje povezanost između vojne organizacije i razvitka države.

U sljedeća tri poglavlja težište se pomiče na pitanja same ratne vještine. Tako se deveto poglavlje Simona Peppera *Aspects of operational art: communications, cannon, and small war* (181-202) bavi operatičkom razinom ratovanja, tj. ratnim kampanjama iznad razine pojedinih bitaka. Na taj su način pokriveni oni elementi ratovanja koje često zasjenjuju velike bitke, poput opsadnoga ratovanja ili takozvanoga malog rata. Posebno je naglašena važnost sve preciznijih zemljovida kao važnoga oruđa u rukama zapovjednika na svim razinama.

Deseto poglavlje Clifforda J. Rogersa *Tactics and the face of battle* (203-235) obrađuje taktičku razinu ratovanja na kopnu, odnosno promjene do kojih je u taktici došlo uslijed pojave vatrenoga oružja, ali i iz brojnih drugih razloga.

Jedanaesto poglavlje *Naval warfare in Europe, c.1330 – 1680* (236-263.), autor kojega je Louis Sicking, posvećeno je tematici pomorskoga ratovanja - i to na svim europskim morima - kako bi se stekla cjelokupna slika o ovoj temi koja se obično pokriva s aspekta pojedinih poprišta zasebno (Atlantik, Sredozemlje, Sjeverno more). Također se istražuje utjecaj tehnološkoga razvitka - kako u naoružanju, tako i u brodogradnji - na pomorsko ratovanje.

Dvanaesto poglavlje autora Matthewa Bennetta *Legality and legitimacy in war and its conduct, 1350 – 1650* (264-277) otvara posljednju cjelinu knjige, koja se bavi utjecajem ideja i ekonomskih struktura na ratovanje kao i širim posljedicama ratova. Bennett u ovome konkretnom poglavlju provjerava u kojim se okolnostima rat smatrao legitimnim te koji su postupci pri njegovu vođenju bili dopušteni.

Trinaesto poglavlje autora D. J. B. Trima *Conflict, religion, and ideology* (278-299) analizira utjecaj religijskih uvjerenja kao faktora

ograničenja, dopuštenja i inspiracije za vladare i vojnike pri vođenju rata.

Jan Glete (nažalost preminuo 2009.) u četrnaestom se poglavlju *Warfare, entrepreneurship, and the fiscal-military state* (300-321) bavi socioekonomskim posljedicama promjena u načinima na koje su se države organizirale za rat te razmjerima u kojima su te promjene bile uvjetovane ekonomskim i financijskim imperativima.

Završno poglavlje Ronalda G. Ascha *War and state-building* (322-337) naglašava i uspoređuje osnovne zaključke do kojih su došli pojedini autori poglavlja te donosi neke općenite zaključke o ratu i razvitku država u promatranome razdoblju. Do 18. stoljeća države su ostvarile monopol na upotrebu vojne sile, vojske su postale veće i moćnije nego ikada prije, ali zbog nametnutih ograničenja bile su prikladnije za obrambene zadatke i postizanje ograničenih političkih ciljeva negoli za postizanje potpune pobjede nad neprijateljem. Uništenje pojedine države vojnom silom ostalo je moguće jedino u slučaju potpunoga kolapsa obrambenih kapaciteta (slučaj Poljske u doba podjela), a većina europskih društava postala je neratoborna.

Radi bolje preglednosti urednici su se - umjesto za zasebne bibliografije iza svakoga poglavlja - odlučili za zajedničku bibliografiju na kraju knjige (338-377). Sva poglavlja opremljena su vlastitim bilješkama, koje osim na izvore upućuju i na međusobna preklapanja. Na samome kraju slijedi još indeks imena i pojmova (378-394), dok se kratki životopisi autora (*Notes on Contributors*) nalaze u uvodnome dijelu knjige, kao i devet zemljovida na kojima su prikazane najvažnije promjene na političkoj karti Europe i najvažnije vojne situacije između 14. i 18. stoljeća.

Može se zaključiti kako izbor tema obrađenih u petnaest poglavlja ove knjige osigurava sveobuhvatan pristup problematici ratovanja u Europi od sredine 14. do sredine 18. stoljeća, čime je kronološki pokriveno čitavo trajanje procesa promjena u ratovanju, koji počinju u kasnome srednjem vijeku i traju

kroz čitav rani novi vijek. Razumljivo je da brojni primjeri na kojima je dotična problematika obrađena nisu mogli biti nabrojani u ovome prikazu. Hrvatskome čitatelju može biti posebno interesantno peto, šesto, sedmo i jedanaesto poglavlje, koja geografski pokrivaju prostor Habsburškoga i Osmanskoga Carstva te Mletačke Republike iako treba naglasiti da se - s obzirom na tematsku koncepciju knjige - i ostala poglavlja dotiču problematike zanimljive hrvatskim povjesničarima.

Mislav Gregl

Vesna Miović, *Mudrost na razmeđu: zgođe iz vremena Dubrovačke Republike i Osmanskog Carstva*. Dubrovnik: Udruga za promicanje multikulturalnih vrijednosti „Kartolina”, 2011., 126 stranica

Premda je kulturni i prosvjetiteljski karakter znanstvenoga rada često zanemaren, ipak pojedini znanstvenici - suradnjom u dokumentarnim filmovima i muzejskim postavima - rade na popularizaciji povijesti. Na taj se način ruše predrasude o povijesti kao dosadnoj i nezanimljivoj i povjesničarima kao nerazumljivima i dalekima širim društvenim masama. S tim ciljem pisana je nova knjiga dr. sc. Vesne Miović, entuzijastkinje koja želi podijeliti svoju ljubav prema znanosti i rodnome Dubrovniku s čitateljima izvan granica uskoga znanstveno-stručnoga područja. Iako malena po opsegu, knjiga je nastala na temelju 23-godišnje znanstvene obrade brojnih arhivskih serija Dubrovačkoga arhiva, među kojima središnje mjesto zauzima petnaest tisuća osmanskih spisa iz arhivske serije *Acta Turcarum*. Sažimanje i predstavljanje arhivskoga gradiva neupućenoj publici zahtjevan je posao koji je autorica, zahvaljujući bogatome iskustvu, vješto pretvorila u fascinantne i zanimljive povijesne anegdote kojima je najbolje oslikan složeni odnos „vojnoga diva” i „malenoga mrava”. Preglednost opširne teme odnosa Osmanskoga Carstva i Dubrovačke Republi-

ke od 15. do kraja 18. stoljeća postignuta je izvrsnim poznavanjem arhivske građe i sposobnosti autorice da opsežan materijal poveže u niz smislenih i međusobno povezanih cjelina. Prijevodi na engleski i turski jezik (*Wisdom at the Crossroads: True Stories From the Time of the Republic of Dubrovnik and the Ottoman Empire. Kavşaktaki Bilgelik: Dubrovnik Cumhuriyeti ve Osmanlı Devleti Döneminde Olaylar.*) omogućili su da znanje pohranjeno u knjižici *Mudrost na razmeđu* postane izvozni proizvod dostupan svjetskoj javnosti i da svojom originalnošću oplemeni turističku ponudu grada Dubrovnika. Veliki broj slikovnih priloga omogućio je ujednačeni raspored teksta i poglavlja u sva tri jezična primjerka. (Usporedi *Mudrost na razmeđu*, 36, *Wisdom at the Crossroads*, 36 i *Kavşaktaki Bilgelik*, 35.)

Osim toga, popularno-znanstvena knjiga *Mudrost na razmeđu* 'mamac' je za mnoge buduće znanstvenike koji će privučeni brojnim izvornim citatima osmanskih dokumenata potražiti njihovo iscrpnije tumačenje u bogatome znanstvenom radu Vesne Miović (na što ćemo djelomice ukazati tijekom prikaza). Čitatelje će dodatno privući atraktivan izgled knjige, opremljene mnoštvom kvalitetnih i zanimljivih priloga među kojima posebno mjesto zauzima jedanaest faksimila osmansko-turskih dokumenata. Odlične fotografije Dubrovnika, koji sam po sebi predstavlja neiscrpan arhiv i veličanstveni muzej, isprepletene su sa starim vedutama grada čime je stvoren slikovni vodič kroz dubrovačku povijest i sadašnjost.

Prvo poglavlje *Dubrovačka Republika između Istoka i Zapada* (7 - 25) upoznaje čitatelje s počecima čvršće dubrovačko-osmanske veze u vrijeme Mehmeda Osvajača. Miović otkriva da je nedorečeni odnos povlastica i obaveza iz osmansko-dubrovačkih državnih ugovora Dubrovniku omogućio prijeko potrebnu neutralnost kojom je održavana ravnoteža između Istoka i Zapada. Zahvaljujući neutralnosti i izvrsnome geografskom položaju, Republika je na obje strane uspješno trgovala robom i informacijama vrijednost

kojih je bila najveća u ratnome razdoblju. Posebno je istaknuto da se jedan od glavnih načina preživljavanja malene i vojno slabe Republike temeljio na vještome skrivanju stečenoga bogatstva i prikazivanju velike neimaštine i bijede, stoga su dubrovačke vlasti s petsto cekina kažnjavale pojedince koji su se pretjerano isticali raskošnim i skupocjenim predmetima. Za tom diplomatskom taktikom povodili su se i poklisari koji su na sultanovome dvoru „mijenjali harač za slobodu i sigurnost” svojih sunarodnjaka.

Sljedeća dva poglavlja *Stupovi dubrovačke diplomacije* (26 - 37) i *Vratolomije dubrovačkih diplomata* (38 - 53) rekonstruiraju opasni svijet poklisara harača, koji je popraćen nizom uzbudljivih i autentičnih crtica iz života najpoznatijih poklisara: Nikolice Bone, Jakete Palmotića, Marojice Kaboge, Đure Buće, Sekunda Gozze i Marina Getaldića. Poklisari su prilikom predaje harača darivali važne dostojanstvenike Porte skromnim darovima vrijednost kojih se pažljivo mjerila i zapisivala. Autorica otkriva da su se domišljati i štedljivi Dubrovčani prethodno informirali o željama osmanskih službenika kojima je originalni i rijedak poklon - poput naočala, lijekova, satova, mirisnoga ulja ili vina - bio vrjedniji od skupocjenih darova bogatih zemalja. U prikupljanju informacija ključnu ulogu imali su i sami poklisari koji su sultanu kao dokaz svoje vjernosti prenosili informacije o Zapadu, a istovremeno prikupljali novosti sa sultanova dvora za Zapad. Poklisari su kanalizirali i bitne i nebitne informacije zbog čega ih Miović naziva pretečama televizijskih i radijskih reportera. Čitatelje će oduševiti detaljne i upečatljive osobine poklisara temeljene na originalnim arhivskim zapisima, a kao primjer možemo navesti plačljivoga poklisara Sekunda Gozzu. Osmanski dostojanstvenici Gozzu su redovito dočekali duhovitim napomenama poput: „Je li ovo onaj koji plače?” ili „Ako misli plakati, neka mi ne dolazi!” (42, preuzeto iz arhivske serije *Diplomata et Acta*, više u: *Dubrovačka diplomacija u Istanbulu*, 2003., 161, bilj. 581). Miović osjetljivome Sekundu Gozzi kontrastira drugoga člana

pokliskarske službe, neobuzdanoga Marojicu Kabogu Mrvicu, koji je „najviše od svega volio bančiti i izazivati skandale” (46). Sudar dva različita karaktera doveo je do tjelesnoga okršaja u vrijeme teških pregovora s Kara-Mustafom, koji je, optuživši Dubrovčane da su povećano carinili osmanske trgovce, tražio odštetu u vrijednosti od sedamdeset dubrovačkih harača. Cijelu dramu pregovora Kara-Mustafe i Marojice Kaboge Miović je na temelju arhivske serije *Diplomata et Acta* pretočila u napeti dijalog na starome dubrovačkom govoru (41, više u: *Dubrovačka diplomacija u Istambulu*, 154, 155). Arhaičnim jezikom iznesen je i Palmotićeve „govor nad govorima” (39, signatura u: *Dubrovačka diplomacija u Istambulu*, 148, bilj. 553), koji je uspješno odvratio sultana od Kara-Mustafine namjere da se imovina svih Dubrovčana poginulih u velikome potresu preda carskoj blagajni. Unatoč odličnome poslu prevoditeljica - Ire Galić i Edine Ustavdić, izvorni citati arhivske građe u prijevodu na engleski i turski jezik gube čar dubrovačkoga arhaičnog govora (Na primjer 41: „Rasrđen sam suproč vami jer činite inad (...) i da lazite trbuhom golijem po zemlji i bez ruka i bez noga veće vam se ne vjeruje ništa.” / „I am angry at your spite (...) even if you were crawling naked, with no arms or legs, no one would believe anything from you anymore.” / „Sizlere öfkeliyim çünkü inatlaşıyorsunuz. Çıplak göbekte, elsiz ve ayaksız yerde sürünseniz de artık kimse size inanmaz.”)

Prilikom predaje harača - uz bok dubrovačkim poklisarima - stajali su dragomani čija je vještina prevođenja osmansko-turskoga jezika bitno određivala odnose s Osman-skim Carstvom, odnosno s Portom na višoj i Bosanskim ejaletom na nižoj razini. U poglavlju *Vrsni znalac osmanskog turskog jezika: dubrovački dragoman* (54 - 64) Vesna Miović donosi pregršt zanimljivosti o školovanju dubrovačkih dragomana, koje je započinjalo u Dubrovniku gdje ih je osmanskom pismu podučavao hodža, a završavalo u Istambulu gdje su stekli niz praktičnih znanja. Međutim, dolazak u Istanbul - odnosno u „zlat-

nu posudu punu otrova u kojoj bi posrnuli i sami anđeli” (57) - označio je kraj dragomanske karijere mnogim mladićima koji su se odali vinu, kocki, bludu i opijatima. Neki su dragomani savladali vještinu prevođenja osmansko-turskoga jezika i pisma, ali ne i sposobnost mudroga pregovaranja u nepredvidljivim situacijama, kao što je pogubni slučaj dragomana Andrije Andrijascija „Kukavice”. S druge strane, Miović donosi i posve drugačiju životnu priču dragomana Mihe Zarinija iz prve polovice 18. stoljeća, kojega je osmanski reis-efendija opravdano nazvao „krunom među dragomanima” (63). Radi bolje vizualne predodžbe poglavlja su obogaćena brojnim prilozima među kojima su najzanimljiviji faksimili iz dubrovačkoga arhiva poput šifriranoga pisma Petra Čingrije iz 1756. godine o događajima u Istambulu, latinične transliteracije osmanskoga dokumenta o potvrdi plaćanja harača iz 1671. godine, prvoga trotomnoga rječnika iz 1680. godine koji je težio šezdeset kilograma, bilježnice dragomana Zarinija s imenima osmanskih mjeseci i osmanske početnice iz 18. stoljeća.

Dragomani i poklisari su prije osnivanja konzulata u Istambulu (1688.) bili najvažniji službeni predstavnici Republike u Carstvu, a istu su dužnost Osmanlije povjerile eminu u Dubrovniku. Na samo pet stranica poglavlja *Dubrovački emin* (65 - 69) autorica je iznijela mnoštvo relevantnih pojedinosti o funkcijama emina, njihovoj svakodnevnici i prebivalištu u Dubrovniku. Dvije oprečne arhivske priče iz 18. stoljeća - o lošem eminu Sulejmanu-agi, koji je optužio dubrovačke liječnike za smrt osmanskih hadžija i o dobrome eminu Mehmedu-agi, koji je Dubrovčane obranio od Mlečana - privući će čitatelje uzbudljivim detaljima, fotografijama i izvornim citatima (69, više o građi u: *Dubrovačka Republika u spisima namjesnika Bosanskog ejaleta i Hercegovačkog sandžaka*, 2008., 58, bilj. 197). Iznesene pojedinosti iz života dubrovačkih emina čitatelje uvode u novo poglavlje *Gosti iz Osmanskog Carstva* (70 - 87), koje nudi detaljniji prikaz dubrovačke svakodnevnice osmanskih po-

danika. Autorica je, s jedne strane, prikazala živote malih ljudi, trgovaca i kovača, koji su kao osmanski podanici privremeno ili stalno boravili na području Republike, a s druge strane veličanstvene i luksuzne provode velikih osmanskih uglednika u Dubrovniku. Osmanski trgovci rasonodu su tražili u kocki i vinu, a nerijetko i od „profesionalnih prodavačica strasti”, kojima je bilo zabranjeno pružati usluge inovjercima. U tome kontekstu predstavljena je sudska priča iz 1596. godine u kojoj optužene Jela i Raosava nisu uspjele uvjeriti sud da je svodnik Marko lažno predstavio identitet njihovih mušterija. Denuncijacije susjeda, koje su omogućile sudski progon Jele i Raosave, činile su sastavnu kariku državnoga nadzora, što je autorica potvrdila navodima Osmana Bostandija iz druge polovice 18. stoljeća, koji kaže da „u Dubrovniku postoji narodna inkvizicija koja je opasnija od španjolske crkvene inkvizicije” (80). Osim po strogoj kontroli podanika dubrovačke vlasti bile su poznate po štedljivoj naravi, stoga je i organiziranje spektakularnih posjeta osmanskih dostojanstvenika predstavljao mudro uloženi novac. Znajući da će bogatim dočekom kapidži-baše, koji je 1730. godine u Dubrovnik donio ferman novoga sultana Mahmuda I. (str. 81, više o fermanu u: *Dubrovačka Republika u spisima osmanskih sultana*, 2005., str. 340.), pridobiti naklonjenoga prijatelja na Porti, vlasti ga nisu ponudile kolačićima i kavom kao obične osmanske trgovce u Kneževu dvoru nego su mu servirale delicije poput likera od ružinih latica, mesa od golubice te kopuna, bravetinu, bombone i talijanske sireve.

Dubrovnici su se posebno trudili udobrovoljiti svoje najbliže susjede - bosanske namjesnike koji su bili ključni za gospodarski i politički opstanak Republike. U jedanaest stranica poglavlja *Odnosi s Bosnom* (88 - 97) Vesna Miović iznosi prijelomne događaje koji su obilježili suživot Dubrovačke Republike i Bosanskoga ejaleta od 16. do 18. stoljeća. Izneseni primjeri pokazuju da su bosanski namjesnici - ponekad potaknuti velikim mitom, a ponekad tek svojom dobrom voljom

- štitili Republiku ne samo od zakletih neprijatelja Mlečana nego čak i od Porte. Dubrovčani su se, stoga, trudili ispuniti sve želje utjecajnih bosanskih namjesnika - od onih uobičajenih poput prevodilaštva i organiziranja putovanja do posve neobičnih zahtjeva za egzotičnim pticama, zmijskim jajima, ljekovitim pripravcima za mršavljenje i liječenje reume halucinogenom biljkom mandragorom. Autorica ipak otkriva da je srž dubrovačke uslužnosti i bosanske zaštite ležala u velikome prijateljstvu, što je potvrđeno mnoštvom zanimljivih citata arhivskih spisa (92 i 93). Ukoliko bi u Bosnu stigao neprijateljski nastrojen namjesnik, poput Abaz Mehmed-paše ili Sejdi Ahmed-paše iz 17. stoljeća (više u: *Dubrovačka Republika u spisima namjesnika Bosanskog ejaleta i Hercegovačkog sandžaka*, 40 - 41.), Republika bi uz pomoć prijatelja na Porti isposlovala njihovu smjenu. Na taj način stvoren je krug prijatelja koje je Republika zadužila svojim uslugama, a koji su joj kao protuuslugu pružali svoju zaštitu.

U poglavlju *Imam i muzejin u Dubrovniku* (98 - 101) Vesna Miović je kroz osmansku potvrdu troškova pogreba Mustafe-age, pisara dubrovačkoga emina Fazli-age, vješto ispreplela prošlost i sadašnjost muslimana u Dubrovniku. Osmanski dokument o popisu pogrebnih troškova iz 1644. godine nije bio u fokusu dosadašnjega znanstvenog rada, stoga je autorica (uz slikovni prikaz) detaljno iznijela njegov sadržaj. Republika je bila „otvoreni grad” ne samo za muslimane nego i za Židove čija je životna svakodnevnica i uklopljenost u dubrovačku državnu strukturu prikazana u poglavlju *Židovi, Dubrovčani, Osmanlije* (102 - 108). Intrigantnom pričom o Leonu i Jozefu Mazaodiju s kraja 16. stoljeća (slični primjeri u: *Židovski geto u Dubrovačkoj Republici*, 2005., 24 - 27) potvrđena je vječna pozicija Dubrovnika koji je, održavajući balans između Rima i Istambula, pokušavao zaštititi stečena prava i ostvariti dodatnu korist za svoje stanovnike.

Višestoljetni suživot Republike i Carstva, obilježen stalnom razmjenom ideja, ljudi i predmeta, prenio je djelić orijentalnih

strujanja u grad sv. Vlaha. U poglavlju *Dah osmanske kulture u Dubrovniku* (109 - 115) autorica je među mnoštvom osmanskih suvenirna posebnu pozornost posvetila kaftanima koje su Dubrovčani, po uzoru na Veneciju, upotrebljavali za izradu misnih odijela i crkvenih baldahina. Osim u arhivskim spisima veza Osmanlija i Dubrovčana ovjekovječena je u najdragocjenijim djelima hrvatske književnosti od kojih je posebno predstavljen Osman Ivana Gundulića. Fotografijom katastarskoga plana poznate istambulske četvrti *Beyoğlu* autorica je dala naslutiti da su i Dubrovčani ostavili traga u Osmanskome Carstvu. Plan gradske četvrti izradio je austrijski topograf podrijetlom iz Konavala Jacques Pervititch (Jakov Pervitić) za kojim postoji veliki istraživački interes turskih znanstvenika. Kidanje osmansko-dubrovačke veze, započeto opadanjem moći Osmanskoga Carstva i Dubrovačke Republike krajem 16. i početkom 17. stoljeća, predstavljeno je u završnome poglavlju *Kraj priče* (116 - 124) kojim je zaokružena interesantna pripovijest o dubrovačko-osmanskim odnosima. Postupno uskraćivanje dubrovačkih prava kulminiralo je izostankom vojne zaštite Dubrovnika, koji je uslijed političkoga zaokreta Porte k Francuskoj nestao sa svjetske političke scene. Na kraju knjige predstavljena je sudbina Turske kancelarije iz koje je tijekom francuske i austrijske uprave uništen, pokraden i odnesen veliki dio dokumenata osmanske provenijencije, dok očuvanih petnaest tisuća omogućava rekonstrukciju složenih osmansko-dubrovačkih odnosa.

Knjiga *Mudrost na razmeđu* vrvi mnoštvom izvanrednih pustolovnih, kriminalističkih i ljubavnih 'zgoda' iz dubrovačkoga arhiva koje magnetski privučeni čitatelji čitaju u jednome dahu. Glavna vrijednost ovoga djela jest u tome što su gole činjenice dubrovačkoga arhiva pretočene u zanimljive priče malih ljudi koje zajedno sačinjavaju veliku povijest višestoljetnih osmansko-dubrovačkih veza. Vesna Miović pokazala je kako se znanstvena dostignuća i otkrića - isticanjem zanimljivih detalja i povezivanjem povijesnih događaja sa

sadašnjosti - široj javnosti mogu približiti na popularan i razumljiv način. Stručni su izrazi, stoga, zamijenjeni svakodnevnim govorom, a čestim izmjenama narativnih i činjeničnih odlomaka stvorena je savršena ravnoteža između umjetničkoga i znanstvenoga izraza. Premda je popularizacija znanosti ponekad percipirana s odmakom, ipak je to najbolji način da se cijeloj zajednici pokaže koliko je povijest lijepa, impresivna i uzbudljiva.

Ruža Radoš

Hans Helander, *Neo-Latin Literature in Sweden in the Period 1620-1720: Stylistics, Vocabulary and Characteristic Ideas*. Uppsala: universitet, 2004., 628 stranica

Knjiga Hansa Helandera donosi opsežan pregled neolatinističke književne produkcije u Švedskoj u promatranome razdoblju te analizira društvene i povijesne okolnosti u kojima je ta produkcija nastajala. Riječ je, naime, o periodu u kojemu je Švedska bila vodeća politička i vojna sila sjeverne Europe. Upravo su vladari koji su Švedsku pretvorili u vojnu velesilu tijekom prve polovice 17. stoljeća - kralj Gustav Adolf i kasnije njegova kći Kristina - bili istaknuti pokrovitelji znanosti i umjetnosti učinivši time švedska sveučilišta i kraljevski dvor stjecištem istaknutih europskih znanstvenika i pisaca. U epohi između 1620. i 1720. godine tako se zenit Švedske kao ekspanzivne političke sile poklopio s vrhuncem i pjesničkog i proznoga stvaralaštva na latinskome jeziku u toj zemlji. Latinističkoj historiografskoj produkciji pri tome je pripalo posebno važno mjesto s obzirom na njezine propagandne mogućnosti u isticanju slave Kraljevstva, osobito preko njegove gotske prošlosti. Položaj latinskoga kao glavnoga jezika učenosti ostao je u Švedskoj neupitan do duboko u 18. stoljeće. Početkom 18. stoljeća prijedlog da se dio predavanja na

Sveučilištu u Uppsali drži na švedskom, a ne na latinskom odbijen je uz obrazloženje da na švedskom ni približno ne postoji izgrađena znanstvena terminologija koja bi zamijenila latinsku. Švedska je diplomacija, pak, sve do sredine 18. stoljeća inzistirala na upotrebi latinskoga u međunarodnim kontaktima. Nije, dakle, ništa neobično da su važno mjesto povjesničara Kraljevstva (*Historiographus Regni*) tijekom 17. stoljeća držali istaknuti latinisti.

Hans Helander jest profesor latinskoga jezika na Odsjeku za klasičnu filologiju Sveučilišta u Uppsali, ali ovo djelo nesumnjivo može biti zanimljivo i povjesničarima. Budući da je knjiga namijenjena međunarodnom čitateljstvu, uvodne dijelove svih poglavlja čini pregled temeljnih značajki povijesnoga i književnoga razvoja potrebnih za razumijevanje dotičnoga poglavlja. Time se ne-švedskome čitatelju (kao i čitatelju bez posebne latinističke naobrazbe) omogućava lakše praćenje. Kroz bilješke čitatelja također se često posebno upućuje na radove objavljene na engleskome jeziku. Također je važno da je građa obrađena u širem europskom kontekstu, što je postignuto učestalim usporedbama s latinskim autorima istoga razdoblja iz drugih zemalja. Takva europska kontekstualizacija zapravo je neizbježna s obzirom da su mnogi autori ovoga razdoblja koji su stvarali u Švedskoj bili podrijetlom iz različitih dijelova Europe.

Knjiga je podijeljena na četiri dijela. U uvodu (13-37) se opisuju osnovne značajke razdoblja, zatim značenje uporabe latinskoga jezika u Švedskoj u promatranome razdoblju, potom osnutak švedskih sveučilišta i kratka argumentacija izbora izvornih latinističkih djela korištenih pri nastanku knjige.

Drugi dio (41-61) bavi se stilistikom. Od širokoga repertoara tropa i figura prisutnih u novovjekovnoj latinskoj književnosti autor se ograničio na obradu njih četiri smatrajući da su za barokni stil najznačajniji i da najbolje odražavaju svijet kraljevskoga apsolutizma i vjerskih sukoba 17. stoljeća: antitezu, hiper-

bolu, hiperkarakterizaciju i kataloge (nabranje junaka i naroda koji sudjeluju u ratu, karakteristično za epsku poeziju od Homera nadalje).

Treći, najopsežniji, dio bavi se vokabularom (65-315), konkretnije tvorbom novih riječi za potrebe imenovanja novih izuma i pojmova s područja društvenih i prirodnih znanosti, ratovanja i politike. Također su obrađena i zemljopisna i druga imena (najopsežnije poglavlje u cijeloj knjizi) te puristička nastojanja pojedinih autora na čišćenju latinskoga jezika od srednjovjekovnih primjesa i povratku antičkome idealu. Ovo posljednje osobito je zanimljivo kod djela vjerske tematike, što rezultira, primjerice, time da se za Blaženu Djevicu Mariju koriste termini *diva* ili *nympha*.

Četvrti dio (319-557) posvećen je karakterističnim idejama razdoblja. Najistaknutija je vjerska propaganda - u švedskome slučaju s pozicije pravovjernoga luteranstva protiv svih ostalih. Tu su zatim i karakteristična svojstva pojedinih naroda (poimence su obrađeni Šveđani, Laponci, Finci, Danci, Rusi, Španjolci, Turci i Perzijanci), kraljevi i junaci (s posebnim naglaskom na Gustavu Adolfu kao zaštitniku protestantizma), nacionalne ideje, seoba Muza (osobito iz Grčke na zapad i sjever nakon dolaska Turaka), napadi na skolastičku filozofiju i mnoge druge.

Opsežnost knjige proizlazi iz brojnih primjera i citata na kojima je obrađen svaki pojedini problem kojega se autor dotaknuo. Popis literature stoga uključuje i opsežan popis neolatinističkih tekstova korištenih u istraživanju. Preglednosti ovako koncipirane knjige znatno doprinose dva zasebna kazala - kazala imena te stvari i pojmova.

Hrvatskome čitatelju najzanimljiviji će zacijelo biti pasusi u kojima se spominju Hrvati. Među imenima naroda nalaze se i citati autora koji se referiraju na narod *Horbatii* ili *Crabates*, koje protestantski autori s užasom spominju u kontekstu Tridesetogodišnjega rata. Neki autori za Hrvate koriste i ime *Pannonici*, pod kojim se ipak češće podra-

zumijevaju Mađari. Hrvatski toponimi spominju se i u poglavlju o Turcima. Tako, primjerice, autor citira prigovor nizozemskoga pisca Piera Winsemiusa (1586.-1644.) caru Ferdinandu II., koji vodi Tridesetogodišnji rat protiv protestanata u Njemačkoj umjesto da oslobađa Balkan od Turaka: „*Itaque non in Dravi, aut Savae ripis, non ad Colapis et Danubii confluentes, caeterum in ipsis Germaniae visceribus pugnatum, enormi Caesaris pervicacia, quo inclytae gentis virtus non Turcarum cladibus, caeterum intestinis bellis se attereret.*„

Iako je ova knjiga izašla još 2004. godine, hrvatskome je čitatelju (osim u elektroničkome obliku) relativno nedostupna. (Jedini meni poznat primjerak nalazi se u Zagrebu u knjižnici Filozofskoga fakulteta.) Ta je činjenica vrijedna žaljenja jer ovo djelo - kao sveobuhvatan i u europski ranonovovjekovni kontekst uklopljen pregled latinističke produkcije jedne važne europske zemlje u relativno dugome periodu - može biti relevantno i za istraživače hrvatskoga latinizma, ali i hrvatske povjesničare.

Mislav Gregl

Kinga Xénia Havadi-Nagy, *Die Slawonische und Banater Militärgrenze. Kriegserfahrungen und räumliche Mobilität. Cluj-Napoca (Klausenburg): Rumänische Akademie, Zentrum für Siebenbürgische Studien, 2010., 269 stranica + 6 karata*

Studija o ratnim iskustvima i prostornoj mobilnosti na području Slavonske vojne krajine i Banatske vojne krajine autorice K. Xenije Havadi-Nagy nastala je u sklopu međunarodnoga istraživačkog projekta o ratnim iskustvima i međusobnoj uvjetovanosti rata i društva u ranome novom vijeku, pokrenutoga na Eberhard Karls Sveučilištu u Tübingenu. Autorica nije obrazovana povjesničarka

nego je završila studij germanistike i geografije na Sveučilištu Babeş-Bolyai u Cluj-Napoci gdje predaje regionalnu i humanu geografiju, a ova je knjiga njezina prerađena doktorska disertacija, koju je obranila 2008. godine na spomenutom sveučilištu. Svoju znanstvenu pozornost posvetila je istraživanju utjecaja ratnih iskustava na određeni prostor i razvoj komunikacijskih struktura bitnih za organiziranje života na područjima izloženima ratnim sukobima odnosno istraživanju procesa odlučivanja i razvoja normativnih mjera donesenih pod utjecajem ratnih zbivanja. Kao takvo ogleđno područje odabrala je Slavonsku vojnu krajinu i Banatsku krajinu tijekom druge polovice 18. i prve polovice 19. stoljeća, koje je opisala kao identifikacijski i akcijski prostor na oblikovanje kojega su utjecala dugotrajna i raznolika ratna iskustva, a vojništvo je činilo najutjecajniji čimbenik provođenja društvene racionalizacije. Napomenuvši da historiografija nije detaljnije istraživala dugotrajne posljedice rata na krajiško stanovništvo, autorica je istražila prostornu pokretljivost i utjecaj ratnih događanja na uređenje prometne i komunikacijske strukture, utjecaj novooblikovanoga prometnog i komunikacijskog sustava na život krajišnika, oblike i tijek naseljavanja te karakteristike demografskoga i privrednoga razvoja toga dijela krajiškoga prostora. Ovakav pristup objasnila je temeljnim pojmom projekta o ratnim iskustvima, ratu i društvu na kojemu je sudjelovala, a to je pojam iskustva kako ga definira sociologija znanja, koji fenomen rata određuje temporalno i prostorno, odnosno promatra ga u početnoj i završnoj fazi i razmatra percepciju određenoga rata u kolektivnome i kulturnome sjećanju nekoga društva. Autorica je knjigu podijelila na devet poglavlja, a u prvome poglavlju objasnila je temeljne pojmove koje je koristila, iznijela metodološke pretpostavke i ciljeve istraživanja te se ukratko osvrnula na dosadašnju historiografiju. U drugome poglavlju sažeto je prikazala razvoj Vojne krajine i njezinoga upravnog sustava, dok je u trećemu poglavlju analizirala značenje pojma migracije kao kvalitativno i kvanti-

tativno najvažijega elementa ratnoga iskustva te se osvrnula na habsburšku kolonizaciju kao na dio sigurnosnopolitičkih planova protiv Osmanskoga Carstva. U četvrtome poglavlju na primjeru Banatske krajine opisala je učinke doseljavanja, iseljavanja i opsežnih državnih mjera prostornoga uređenja na naslijeđenu strukturu naselja i krajolika, a u petome poglavlju preispitala je glavne državne odluke o izgradnji prometne infrastrukture, koje su donesene pod utjecajem ratnih iskustava i njihovo provođenje u djelo. U šestome poglavlju osvrnula se na izgradnju komunikacijskoga sustava kao instrumenta učvršćenja državne vlasti uključujući izgradnju prometnoga sustava, poštanske mreže i funkcioniranje krajiškoga prostora kao područja za obavljanje obavještajnih zadataka. Sedmo poglavlje opisuje prekograničnu mobilnost, trgovačku i individualnu komunikaciju, uređenje obrambenoga sustava poznatoga pod nazivom kordon te legalni i ilegalni prekogranični promet. Osmo poglavlje posvećeno je razbojništvu kao krajiškom i prekograničnom fenomenu, uzrocima njegove pojave i pokušajima suzbijanja, a u devetome je poglavlju autorica u opsežnome sažetku iznijela glavne zaključke iznesene u pojedinim poglavljima.

Definiravši austrijsku Vojnu krajinu kao prostorni konstrukt apsolutističke države, primarna zadaća koje je bila obrana od neprijatelja, autorica je naglasila da se njezina funkcija mijenjala zbog prilagođavanja diplomatsko-političkim i socioekonomskim promjenama. Dvije spomenute krajine nazvala je klasičnim multikonfesionalnim i etnički strukturiranim južnoeuropskim migracijskim područjem, koje je odražavalo aktivnu migracijsku politiku bečkoga dvora, koji je merkantilističkim i populacionističkim idejama poticao jačanje državne vlasti i utjecaja u novoosvojenim krajevima. Naseljavanjem toga područja trebali su se ublažiti demografski gubici uzrokovani ratom i epidemijama te ojačati privredu kako bi se poboljšala skrb za krajišnike i njihove obitelji., za što je bilo nužno podići pouzdan prometni i komuni-

kacijski sustav, koji je uključivao i obavljanje obavještajnih zadataka, to jest prikupljanje podataka o događajima s druge strane granice. Prema autoričinu mišljenju država je svojom useljeničkom politikom oblikovala i regiju koju je istraživala, ali je upozorila da su državne vlasti, koje inače prilikom naseljavanja novih doseljenika nisu marile za etnokonfesionalno načelo, kod naseljavanja Banatske krajine iz sigurnosnopolitičkih razloga podanike iz Rimsko-Njemačkoga Carstva naseljavale uz granicu, a doseljenike srpskoga i rumunjskoga podrijetla u unutrašnjost krajiškoga teritorija. Govoreći o utjecaju ratnih iskustava na način naseljavanja i privredni život krajišnika, autorica je naglasila da je kod formiranja uprave vlast postupala hijerarhijski određujući značenje pojedinih naselja na temelju vojnih i gospodarskih funkcija, a istovremeno je planirala gospodarski razvoj plodnih područja i krčenje šume, čime je utjecala i na promjenu krajolika dotada zapuštenih predjela. Kao posljedica kolonizacije većih razmjera izazvala je promjenu etnografske slike i pretvorila krajinu u etnički mozaik, a razvilo se i multietničko i multikonfesionalno društvo koje se podijelilo u monoetničke naseobine. Pritom etnostrukturne promjene nisu samo kočile formalni razvoj pojedinoga prostora nego su i utjecale na odnos među doseljeničkim skupinama jer su postojali brojni primjeri zahtjeva za stvaranjem istih konfesionalnih ili etničkih naseobina. Oni se, prema autorici, mogu objasniti segregacijskim prostornim obrascem ponašanja pojedinih doseljenih skupina stanovništva, a procijenila je da su kompaktne monoetničke naseobine bile bitne za očuvanje identiteta, na primjer, njemačke doseljenike štitile su od asimilacije. Prostorna odijeljenost etničkih i konfesionalnih skupina zapravo je predstavljala svjesnu strategiju prevladavanja mogućih unutarnjih konflikata, koji bi na području Krajine bili opasni za državnu sigurnost jer je prema Osmanskome Carstvu uvijek trebalo podržavati mjere opreza i izbjegavati unutrašnju nestabilnost.

Osvrnuvši se na utjecaj vojnih planova i ratnih iskustava na izgradnju prometnoga sustava u krajiškome području, autorica je napomenula da su prirodni zemljopisno-topografski elementi (poput vodenih tokova, vegetacijskoga pokrova i kakvoće tla) određivali smjer i ograničavali prometnu povezanost, ali su za njezin razvoj bili važniji odnosi među društvenim skupinama i strateški postavljani ciljevi. Za Slavonsku i Banatsku vojnu krajinu smišljeni su raznovrsni projekti o reguliranju rijeka i poboljšanju vodenoga prometa, ali je sustavniji rad na tome počeo tek između 1860. i 1870. godine jer su krajem 18. stoljeća hidrotehničke zaštitne mjere bile samo lokalnoga karaktera. Melioracijske mjere prvenstveno su uz obalno područje trebale štiti obradive površine i stanovništvo, ali za učinkovito provođenje planova o reguliranju vodnih putova u 18. stoljeću manjkalo je sredstava i znanja o hidrološkim značajkama rijeka te klimatološkim i meteorološkim značajkama terena. S druge strane, nedostajala je odgovarajuća radna snaga jer je pretvaranjem krajišnika u slobodne seljake i vojnike manjkalo radne snage za uređenje i obnovu prometnica te reguliranja rijeka pa su vlasti morale povećati broj obaveznih radnih dana krajišnika, ali su zbog izbijanja ratova i nedostatka financijskih sredstava planovi prekidani ili se čak odustajalo od njih. Autorica je napomenula da je povećanje plovnosti rijeka ograničilo slobodno korištenje vodenica jer su mnoge uklonjene ili premještene zbog sigurnosti prometa, ali i zbog sigurnosnih razloga jer su ih vlasti držale skrovištima za krijumčare i hajduke. Općenito govoreći, riječni promet služio je Monarhiji za veletrgovinu, dok ga je lokalno stanovništvo rijetko koristilo, a kapaciteti pograničnih rijeka samo su se mogli koristiti djelomično jer je trebalo uređivati njihove obje obale, za što Turci nisu bili previše zainteresirani.

Govoreći o komunikacijskome sustavu kao instrumentu izgradnje i učvršćenja središnje vlasti, autorica je istaknula višestruku svrhovitost Vojne krajine - ne samo kao obrambenoga sustava nego i kao obavještaj-

noga sustava djelatnici kojega su pribavljali podatke o kretanju vojnih postrojbi, opasnostima od zaraza i privrednim aktivnostima, a održavali su kontakte s pouzdanicima na turskoj strani i pratili pismeanu korespondenciju između dvaju carstava. Zbog važnosti pravovremenoga prenošenja informacija trebalo je urediti učinkovit kurirski i poštanski sustav te ustrojiti komunikaciju između vojnoga vrha i krajišnika, koje je stalno trebalo podsjećati na njihove obaveze. Na krajiškome području postojala je poštanska služba zadužena za korespondenciju između pojedinih postrojbi, o kojoj je vođen protokol i koja je poslovala prema strogo određenim pravilima, ali odlučujući poticaj za razvoj poštanskoga sustava bili su vojni i sigurnosnopolitički čimbenici. Autorica je - kao primjer komunikacije između vojnih vlasti i krajišnika u Banatu - navela redovite jednomjesečne susrete predstavnika zemaljske uprave s knezovima kao predstavnicima stanovništva, na kojima su knezovi izvještavali o problemima i iznosili želje onih koje su predstavljali te primali naredbe koje su usmeno prenošene od sela do sela zbog opće nepismenosti krajišnika krajem 18. stoljeća. Svećenici su također prenosili naredbe službenih vlasti na materinjemu jeziku, a krajišnici su imali priliku podnositi tužbe i prilikom konskripcijskih revizija. Kako bi zapovijedi vojnih vlasti i dužnosti krajišnika bile točno prenesene, zapovjednici postrojbi bili su dužni objasniti ih krajišnicima. Jednom mjesečno čitani su članci o vojnim obvezama, a od 1808. godine svaki je župnik na materinjemu jeziku tri puta godišnje u crkvi morao pročitati temeljni krajiški zakon. Kao karakterističnu posljedicu državnoga planiranja o privrednome i sigurnosnopolitičkome stabiliziranju krajiškoga područja autorica je navela pojavu razbojništva, koje je prema njezinu mišljenju s jedne strane bilo duboko ukorijenjena pojava u rumunjskim i srpskim seoskim zajednicama, a s druge posljedica međusobnih sukoba domaćega i novonastajajućega stanovništva, kao i njihovih sukoba s državnim vlastima zbog državnih planova o uređenju krajiškoga područja. Starosjedioci

su odluke vlasti doživljavali kao upletanje u njihov tradicionalni način života, a vlast nije uspjela iskorijeniti razbojništvo u mjeri u kojoj je to očekivala nego ga je samo ograničila na neka područja. Autorica je upozorila na pojavu više vrsta razbojništva, od pljačkaša podrijetlom iz siromašnih seljačkih krugova, koji su se brinuli samo za poboljšanje svoga statusa i nisu stremili rušenju vladajućega poretka, preko hajduka koji su se, prema autorici, borili protiv turskoga pritiska i većinom bili srpskoga podrijetla, a u tradicionalnome poimanju razvili su se u polupolitički pokret borbe protiv stranih ugnjetača pa sve do krdžalija, vojnika koji su nakon mira 1791. godine otpušteni iz osmanske vojske, ali nisu odmah htjeli odložiti oružje. No, naglasila je da je teško povući jasnu granicu između različitih oblika razbojništava jer se početna usmjerenost na borbu protiv raznih zlorabi vlasti pretvorila u napade na trgovce, dobrostojeće podanike države, svećenstvo i zlostavljanje vlastite vjerske ili etničke zajednice. Vlast je protiv razbojništva koristila i svećenstvo, čije su prijete izopćenjem iz Crkve ili šire zajednice bile učinkovitije od carskih i vojnih proklamacija. No, iako je stanovništvo provincijala strahovalo od prepada lokalnih razbojnika s krajiškoga područja, još se više bojalo dolaska ekspedicijskih postrojbi za suzbijanje razbojništva jer je lokalno stanovništvo njih moralo izdržavati, što je bio daleko veći financijski teret od štete izazvane pljačkaškim napadima, a porast razbojništva osobito se zbivao u vrijeme ratova kada regularne postrojbe - zbog upućivanja vojnika na europska bojišta - nisu bile u punome sastavu. Međutim, iako su bande stvarale različite probleme tijekom ratova između Habsburške Monarhije i Osmanskoga Carstva, bile su tolerirane i korištene u lokalnim sukobima s Turcima, a pridruživali su im se brojni pojedinci baš zbog borbe protiv Turaka, dok su ponekad i regularni vojnici pristupali bandama za borbu protiv Osmanlija.

Autorica je primijetila da je privredni model i način naseljavanja krajina odražavao ratna iskustva zemaljske uprave i krajiškoga

stanovništva. Dok su početkom 18. stoljeća seobe stanovništva bile posljedica promjena u političkim odnosima Habsburške Monarhije i Osmanskoga Carstva, sustav naseljavanja u postosmanskom razdoblju planski su provodile vojne vlasti i ujedno radikalno mijenjale svakodnevnicu i privredni život krajišnika. Ishodište takvoga pristupa naseljavanju nalazilo se u idejama prosvijećenoga apsolutizma o nužnosti državnoga planiranja, ali i vojnostrategijskim i sigurnosnopolitičkim promišljanjima vojnih krugova, koji su istovremeno stremili jačanju vojne moći i privrednome jačanju novostečenih područja. S reorganizacijom krajiškoga područja pojavila se potreba za planski usmjerenim naseljavanjem i zemljišnim parceliranjem usmjerenim modernoj agrarnoj proizvodnji, što je utjecalo i na strukturu oblikovanja prostora. Takva državno usmjeravana politika naseljavanja stvorila je etno-kulturnu mješavinu, a za ostvarenje glavnoga državnog cilja - uređivanje Krajine kao djelotvornoga obrambenog i privredno samodostatnoga sustava - jedan od glavnih uvjeta bila je izgradnja krajiškoga identiteta. Autorica je naglasila da je državna vlast taj plan temeljila na prostornoj i upravopolitičkoj opreci između Krajine i provincijala, odnosno isticanjem različitoga društvenog položaja zavisnoga seljaštva u Banskoj Hrvatskoj i krajišnika u Krajini. Kao tri populacijske skupine, koje su spadale u kategoriju slobodnoga seljaka i vojnika u spomenutim krajinama, autorica je navela naseljene veterane, koje ništa nije povezivalo sa seljačkim načinom života, ali su se uz posredovanje vlasti njemu prilagodili, zatim podanike iz Rimsko-Njemačkog Carstva sa slabim vojničkim iskustvom, ali s korisnim agrikulturnim i obrtničkim znanjima bitnima za privredni razvoj toga područja, zatim srpsko i vlaško stanovništvo kao i emigrante iz susjednih pokrajina, karakteristične po ekstenzivnome uzgoju stoke i mobilnome načinu života. Njihova je prednost bila poznavanje mjesta i širega područja, mogli su služiti u obrambene svrhe jer su zbog svoje ratničke etike i seljačkoga načina života najviše odgo-

varali konceptu seljaka i vojnika, ali ih je trebalo priučiti sjedilačkome životu i privoljeti vojnoj disciplini. Cilj vojne uprave bio je od ovih nehomogenih skupina militarizacijom društva stvoriti poslušne i predane vojnike s jedinstvenom krajiškom sviješću, što se moglo provesti samo promjenom običaja i stvaranjem novoga vrijednosnog sustava putem državnih mjera u privredi, prostornom uređenju, obrazovanju i konfesionalnom sustavu. Glavno oruđe institucionalnoga jačanja bile su krajiške regulative koje su propisivale sve privredne i društvene odrednice života, a poduzetim mjerama krajišnici su se trebali odgojiti u monarhističkome duhu i pridobiti za paternalistički način vođenja države, koji je, prema autoričinu mišljenju, bio nužan za izgradnju lojalnosti prema državi i vojnoj vlasti. Međutim, autorica je napomenula da su mjere koje je provodio bečki dvor potaknule društvene konflikte i s domaćim starosjedilačkim stanovništvom i s doseljenicima jer motivi i ciljevi koji su državu poticali na stabilizaciju toga područja nisu odgovarali predodžbama i očekivanjima krajišnika. Zbog postojanja specifičnih sociokulturnih značajki života krajiškoga stanovništva dolazilo je da nasilnih sukoba s predstavnicima lokalne i regionalne uprave i s vojnim zapovjednicima zbog zlorabe položaja, ali lojalnost krajišnika prema dinastiji nikada nije bila upitna. Razlozi sukoba između stanovništva i vlasti bili su pokušaji unificiranja načina stanovanja, što je zadiralo u postojanje kućnih zadruge kao posebnoga oblika načina života, zatim nerealna očekivanja doseljenih ratnih veterana i invalida, kao i plansko naseljavanje stanovništva uz glavne prometne smjerove, što je izazivalo nezadovoljstvo starosjedilaca. No, iako je graničarski prostor prema Osmanskom Carstvu, oblikovan kao rezultat smišljene državne politike, razbio teritorijalne kulturne, privredne i etničko-religijske poveznice, nije prekinuo nastavak svakodnevnih tradicionalnih privrednih i društvenih djelatnosti i kontakata u onoj mjeri kako je to željela državna vlast, koja je težila potpunoj kontroli i nadzoru prekograničnoga prometa i veza.

Autorica je istaknula da je nastojanje apsolutističke države za nadziranjem cjelokupnoga života krajišnika bilo samo djelomično ostvarivo jer su tradicionalni svjetonazor, zakonitosti krajiškoga društva i politička situacija otežavali provođenje apsolutističkih planova. Vlast se morala nositi s lokalnim odnosima, mentalitetom i običajima pa se pokazalo da je provođenje određenih odredbi ovisilo o odnosima moći, strukturnim uvjetima materijalne kulture, životnim i radnim navikama te sposobnosti osoba koje su ih trebale provesti. Tako je pokušaj apsolutističke države da u 18. stoljeću učinkovito organizira vojnokrajiško društvo doživio poraz zbog nedostatnih organizacijskih i zakonskih uvjeta te manjkave podrške lokalnoga stanovništva, a djelomično zato što se državna vlast morala ponašati obzirno zbog održavanja lojalnosti kod srpskoga i rumunjskoga stanovništva. Kulturna specifičnost krajiškoga područja pridonijela je i osjećaju izdvojenosti iz postojećega poretka i do svojevrsnoga zatvaranja u geto, a samo krajiško područje imalo je dvije granice - onu prema Osmanskom Carstvu i onu prema habsburškome zaleđu. Međutim, autorica je primijetila da je taj osjećaj krajiške posebnosti, skovan na temelju ratnih iskustava, razbio proces nacionalne emancipacije kod Srba, Hrvata i Rumunja naglasivši da je poticaj tome došao iz civilnoga područja, a ne iz same Krajine pa su se krajišnici radije počeli izjašnjavati kao pripadnici određenoga naroda nego kao militaristički oslonac carskoj apsolutističkoj vlasti, što je oslabilo jedinstveni identitet krajiškoga društva. Zaključila je da su svijest o identitetu, osjećaj solidarnosti, oblici življenja i mentalitet - stvoreni međusobnim djelovanjem različitih čimbenika u vrijeme nastajanja Krajine - predani kao zajedničko društveno dobro za sljedeće generacije nakon njezina ukidanja i djelomično postojali i dalje u neki regionalnim područjima.

Knjiga K. X. Havadi-Nagy zanimljiva je studija aspekta krajiške povijesti iz perspektive znanstvenice koja po obrazovanju nije povjesničarka. Teme kojima se u knjizi bavila nisu istraživali povjesničari Vojne krajine pa

ova studija donosi nove spoznaje, ali s nešto izraženijim naglaskom na Banatskoj krajini. U tekstu se nalaze i zaključci koji će izazvati različite reakcije, na primjer, autorica spominje pretjerano velik broj Srba koji su s patrijarhom Arsenijem III. Crnojevićem stigli na područje Habsburške Monarhije (sto pedeset do dvjesto tisuća), odnosno napominje da su neki oblici krajiškoga mentaliteta i načina života opstali u nekim područjima, ali ne navodi konkretno gdje i u kojemu obliku. No, bez obzira na otvorena pitanja radi se o djelu koje je zanimljivo upravo zato što autorica nije povjesničarka nego istražuje neke aspekte povijesti Vojne krajine iz perspektive drugi znanstvenih područja i kao takvo zaslužuje pozornost svih istraživača ove teme.

Zlatko Kudelić

Don Niko Luković, *Prčanj. Pomorski muzej Crne Gore 2010.*, 267 stranica

U izdanju Pomorskoga muzeja Crne Gore Kotor objavljeno je novo izdanje knjige *Prčanj* don Nike Lukovića (1887. – 1970.). Ova monografija, koja ima veliko značenje za povijest Boke kotorske i Crne Gore te općenito Dalmacije, prvi je puta objavljena 1937. godine pod naslovom *Prčanj: historijsko-estetski prikaz*. Njezin autor - prčanjski župnik, povjesničar, vrsni poznavatelj bokeljske povijesti i umjetnosti, mecena i erudit predstavio je kulturnu, političku i ekonomsku povijest Prčnja, primorskoga gradića u Kotorskome zaljevu, koji je kroz nekoliko stoljeća bio važan protagonist pomorske povijesti Boke i istočnoga Jadrana. Novo izdanje obogaćeno je opsežnom ilustrativnom građom i dodatnim tekstovima koji približavaju ovo djelo širemu čitateljstvu.

Knjiga je posvećena pokojnom don Branaku Sbutegi, a njegov brat Antun Sbutega napisao je predgovor novome izdanju (11-17), u kojemu donosi osvrt na izvorno djelo don Nike Lukovića kao i njegov znanstveni do-

prinos bokeljskoj povijesti. Uvodnome dijelu priložen je i tekst don Antona Belana, u kojemu se donosi kratki pregled života i djelovanja don Nike Lukovića (19.).

Lukovićeva knjiga podijeljena je u tri poglavlja, a započinje predgovorom autora (25.) u kojemu autor iznosi cilj rada te navodi izvore kojima se služio pri sastavljanju ovoga djela. Prvo poglavlje nosi naslov *Prčanj – historijski prikaz* (25-135). Na početku se mogu naći neke općenite informacije vezane uz geografski položaj, klimu i gospodarstvo Prčnja. Potom se obrađuje prvi spomen Prčnja te prati njegov razvoj kroz srednji vijek. S obzirom da su Prčanjani bili orijentirani prema moru, tekst donosi mnoge informacije glede njihove brodarske i trgovačke djelatnosti. Prema autorovu tumačenjurazdoblje od početka XVII. do konca XVIII. stoljeća predstavlja najslavnije, ali i najteže povijesno doba za Prčanj. Naime, u ovo doba Prčanjani, kao podanici mletačkoga dužda, vode junačke, ali i iscrpljujuće borbe protiv Osmanlija. Osim toga, autor posvećuje pozornost i kulturnome životu Prčnja u to doba, a mogu se dobiti i detaljne informacije vezane uz administraciju i funkcioniranje uprave Prčnja, kojemu 1704. godine mletački dužd Alojzije Mocenigo dodjeljuje status autonomne općine s nazivom *Comunità*.

Zasebno je obrađeno XIX. stoljeće, koje predstavlja najburnije doba u povijesti prčanjskoga kraja. Prije svega ono je obilježeno naglim ekonomskim opadanjem Prčnja kao i Boke općenito. Zanimljivo je primijetiti da je blagostanje Boke, to jest i Prčnja, bilo na vrhuncu za vrijeme postojanja Mletačke Republike, koja je podupirala bokeljsko brodarstvo i trgovinu. Propašću Republike Svetoga Marka 1797. godine nastupa epoha izmjene različitih vlasti na području Prčnja. Iz teksta se može vidjeti kakav su utjecaj na razvoj Prčnja imale austrijska, francuska i ruska vlast. U prvoj polovici XIX. stoljeća zabilježen je pokušaj obnove brodarstva, što se u tekstu može uočiti na primjeru opisa nekih znamenitih Prčanjana koji su se istaknuli u toj

djelatnosti. Važna epizoda prčanjske povijesti odigrala se 1848. godine kada su se u dvorištu franjevačkoga samostana sv. Nikole u Prčnju sastali predstavnici bokeljskih općina kako bi se izjasnili glede pitanja sjedinjenja hrvatskih zemalja. Analiza povijesnoga razvoja Prčnja u XIX. stoljeću završava opisom konačnoga propadanja prčanjske trgovačke mornarice na jedra, koju je sredinom XIX. stoljeća dotukao vijek izuma i napretka.

Povijesni pregled završava kratkim opisom Prčnja u vrijeme Prvoga svjetskog rata. Na kraju prvoga poglavlja nalazi se i opis naselja Prčanj s posebnim osvrtom na podrijetlo njegovih stanovnika te običaje toga kraja. Također, predstavljeni su znameniti Prčanjani koji su se istakli kao kapetani brodova, trgovci, prosvjetni radnici i učeni svećenici.

Slijedi poglavlje *Znamenitosti* (139-197), u kojemu se obrađuju važna graditeljska ostvarenja u Prčnju. Prije svega to se odnosi na župnu crkvu Rođenja Majke Božje, izgradnja koje je započela koncem XVIII. stoljeća, a bila je dovršena tek početkom XX. stoljeća. Autor donosi podatke o njezinoj gradnji kao i detaljan opis unutrašnjosti zdanja. Razmatraju se i druge sakralne građevine, poput stare župne crkve Rođenja Blažene Djevice Marije, koja pruža prekrasan pogled na crnogorska brda, Kotor i cijeli bazen te druge prčanjske crkve od kojih neke potječu iz srednjega vijeka. Autor se ukratko osvrće i na ruševine starih građevina kako njihovo nekadašnje značenje ne bi palo u zaborav. Također, proučavaju se i neke druge znamenite prčanjske zgrade uključujući Općinski dom, koji svjedoči o osnutku prčanjske *Comunità* oko 1704. godine, zatim palače najpoznatijih prčanjskih obitelji i druge građevine na temelju kojih autor iznosi glavne značajke prčanjskoga graditeljstva. Na kraju ovoga poglavlja donose se informacije o općinskom i župnom arhivu te župnoj biblioteci.

Prčanj u novije doba (199-205) naslov je trećega poglavlja ove knjige. Na početku se donosi dojam nepoznatoga stranca koji je 1807. godine posjetio Prčanj i opisao ga

u djelu koje datira iz 1808. godine u Kölnu. Potom autor donosi sliku Prčnja u prvoj polovici XX. stoljeća odnosno u vrijeme pisanja prvoga izdanje ove knjige. Autor posebno naglašava prirodne ljepote Prčnja, koje ga čine atraktivnim turističkim odredištem.

U *Dodatku* (207-226), koji pripada originalnoj verziji ove knjige, nalazi se popis prčanjskih župnika, glavara i kapetana, zatim neki statistički podaci vezani uz prčanjsko brodogradnja te obilježja grbova prčanjskih obitelji.

Novo izdanje monografije *Prčanj* sadrži neke dodatne tekstove. Jedan od takvih jest *Toponimi Prčanja* (227-240) u kojemu Cjelimir Stanić izlaže moguće podrijetlo imena Prčanj s prikazom lingvističkoga razvoja te navodi 85 lokaliteta na ovome prostoru. Nadalje, tu se nalaze dva popisa prčanjskih kuća, od toga jedan Antonija Filippinija iz 1802. godine (241-242), a drugi Vinka Gjurovića iz 1958. godine (243-261). Na kraju Gracijela Čulić u *Abstraktu* (263-266) sumira vrijednost i značenje ove monografije i njezinoga novog izdanja.

U knjizi *Prčanj* obuhvaćena je cjelokupna kulturna, ekonomska i politička povijest bokeljskoga gradića Prčnja, koji je imao važnu ulogu u pomorskoj povijesti Boke i istočnoga Jadrana. Važno je napomenuti da se don Nikola Luković prilikom pisanja ove knjige služio izvornom građom koja danas nije dostupna, što je još jedan razlog iznimne vrijednosti ovoga djela. Slikovitim opisom Prčnja i njegove okolice autor dovodi čitatelje na samo poprište događaja, a u novome izdanju ove monografije taj zadatak dodatno ispunjavaju sjajne priložene ilustracije.

Juraj Balić

Zbornik Lovranščine, Knjiga 2., Lovran, 2012., 343 stranice

Pod pokroviteljstvom Općine Lovran, a uz financijsku potporu Primorsko-goranske županije, Općine Lovran te poduzeća „Kamenar graditeljstvo“ d. o. o. i Komunalac Opatija d. o. o. u pravilnome razmaku od dvije godine nakon prve knjige tiskan je drugi po redu zbornik o Lovranu i Lovranščini, osebujnome području sjeveroistočne Istre koje se također može pohvaliti vrlo bogatom i sadržajno zanimljivom prošlošću.

I u ovome je svesku istaknuta lovranska čuvarica, njegovateljica i promicateljica svekolikoga kulturno-povijesnog nasljeđa Cvjetana Miletić napisala predgovor na lokalnoj čakavštini ukratko se osvrnuvši na sadržaj Zbornika. Pritom je naglasila važnu činjenicu da je lovranska prošlost toliko bogata da u njoj nikada neće biti sve rečeno pa će ju i istraživači u generacijama koje dolaze također moći detaljno proučavati.

U svojoj uvodnoj riječi glavni urednik Igor Eterović napominje da je najvažniji cilj Zbornika da postane kamen temeljac za sustavnu znanstvenu valorizaciju svih dragocjenosti ovoga kraja kao i „središnji prostor za objavljivanje prikaza kojima se promoviraju i ocjenjuju različiti izdavački pothvati iz regije“. Glavni dio Zbornika čine prilozi nastali na temelju izlaganja predstavljenih na znanstvenome skupu „Lovranski Stari grad – prošlost, sadašnjost, budućnost“, koji se 16. travnja 2011. održao u Lovranu. S obzirom da je Stari grad povijesna jezgra naselja, logično je da s njime valja započeti istraživanje čitavoga područja.

Prvi rad u Zborniku prilog je Markusa Leidecka, a odnosi se na arhivsko gradivo iz pet fondova Državnoga arhiva u Pazinu (u kojemu je autor zaposlen) kao izvor za istraživanje prošlosti Lovranščine. Iako je količina dokumenata relativno malena (a dio njih još nije ni sređen), oni predstavljaju kvalitetan izvor za istraživanje lovranske prošlosti, a od-

nose se na vremenski period od XVI. do XX. stoljeća. Autor upućuje i na činjenicu da se o ovome kraju podaci mogu naći i u fondovima stvaratelja čija je mjesna nadležnost graničila s područjem Lovranščine ili se nalazila u relativnoj blizini (Ponajprije se radi o području Plomina i Labina.), a od osobite su važnosti svakako i fondovi inozemnih arhivskih ustanova (posebice onih u Austriji i Italiji).

Ivana i Igor Eterović pišu o devet oporuka iz lovranske kancelarije koje su pohranjene u Državnome arhivu u Rijeci. Sastavljene su latinicom na hrvatskome jeziku, a pripadaju sedamdesetim godinama XVIII. stoljeća. Primijenivši povijesnu i filološku metodu analize, autori su u ovome radu donijeli prijepis i transkripciju dokumenata pri čemu su ispravili pogreške, razriješili postojeće kratice i umetnuli ispuštene dijelove. Ova vrela sadrže mnogo dragocjenih podataka za istraživanje povijesti svakodnevice na lovranskome području, ali i vrijednu jezičnu građu.

Svoje nezaobilazno mjesto u Zborniku imaju i teme o stanovništvu: Roberto Žigulić i Sanja Biloš Žigulić istražili su rodoslovlja mjesnih obitelji navevši i kuće u kojima su one stanovale. Popisavši žiteljstvo lovranske gradske jezgre, objedinili su sve podatke iz postojećih „stališa duša“ i matičnih knjiga, a za identifikaciju stambenih objekata obuhvaćenih istraživanjem koristili su stare franciskanske i novije katastarske mape. Valja istaknuti i uspjele slikovne priloge u boji koji skladno prate tekst članka. Demografske su teme u suvremenoj povijesnoj znanosti vrlo cijenjene, a osobito je važno istaknuti da autori pišu o XIX. stoljeću koje je u prošlosti ovoga gradića i njegove okolice imalo vrlo važnu ulogu.

O lovranskoj lučici (mandraču) koncem XIX. i u prvih petnaestak godina XX. stoljeća pišu Julija Lozzi Barković i Boris Barković. Rad je usmjeren na analizu pojedinih arhitektonskih ostvarenja (kioska, ribarnice, kavana i slično) na ovoj važnoj točki lovranske prošlosti, a nastao je podrobnijim proučavanjem očuvane nacrtnje i pisane dokumentacije iz

Državnoga arhiva u Rijeci. Autori donose detalje o kronologiji gradnje, naručiteljima, arhitektima i graditeljima. Administrativni podaci vezani uz projekte u smislu građevinskih i uporabnih dozvola, sklopljenih ugovora i vlasničkih promjena omogućuju donošenje niza zanimljivih pretpostavki i prijedloga za dataciju projekata i građevina kao i njihovu atribuciju.

Drvena i mramorna oprema župne crkve sv. Jurja u Lovranu predmet je istraživanja Mateje Jerman. U prvome dijelu priloga autorica donosi kratak pregled izgradnje navedenoga sakralnog objekta, a posebice naglašava važnost zapisa pastoralne vizitacije Francesca Bartirome, generalnoga vikara pulskoga biskupa A. Marcella (1653-1661). Potom se obrađuju sami oltari koji datiraju iz XVII. ili XVIII. stoljeća. Autorica ističe da su se svi danas postojeći oltari tijekom stoljeća mijenjali, a u članku objašnjava neke aspekte tih intervencija. I ovaj rad sadrži vrlo lijepe priloge u boji.

O skulpturi staroga dijela Lovrana i njegova podgrađa piše Marijan Bradanović. Uz opise koje donosi, autor obrazlaže i širi komparativni kontekst povijesnih zbivanja, a dotiče se i kulturnih središta i krugova pod utjecajem kojih se skulptura nalazila te radionice koje su je stvarale. Obrađuje neke srednjovjekovne primjere, ali naglasak stavlja na XVIII. stoljeće jer je u tome smislu taj period „zlatno doba“ razvitka gradića Lovrana. Uz to pozornost posvećuje i karakterističnoj dekorativnoj arhitektonskoj plastici koja se nalazi u kompleksima lovranskih vila.

Elementima venecijanske cvjetne gotike na lovranskim vilama rad je posvetila Zana Dragičević. I u ovome je članku analizirano razdoblje konca XIX. i početka XX. stoljeća, a obrađeni su graditelji Carl Seidl i Attilio Maguolo. Općenito uzevši, može se reći da stilsko određenje ovih građevina - zbog povezanosti s Bečom - slijedi historicizam i secesiju, bogatstvo izraza koje je bilo najprihvatljivije upravo za tipologiju vila i ljetnikovaca. Oba su se navedena arhitekta, zaključuje autorica,

znala dobro prilagoditi stilskim zahtjevima svojega vremena, a u oblikovanju pročelja ugradili su i elemente koji su bili prihvatljivi i njihovim naručiteljima.

Lovransko je groblje, kao posljednje počivalište preminulih žitelja, predmet istraživanja Daine Glavočić. Autorica ističe činjenicu da je groblje fizički i prostorni dokument o povijesti mjesta, migracijama stanovništva, starosjediteljima i došljacima te tijekom povijesno-političkih promjena koje se mogu pratiti u obliku nadgrobnooga spomenika, jezičnim izmjenama epitafa, varijantama prezimena i slično. Zato ih i naziva „osobnim iskaznicama svakog mjesta“. Sa stajališta povijesti umjetnosti u ovome je prilogu opisan nastanak i izgled mjesnoga groblja, a poseban je naglasak stavljen na arhitekturu i skulpturu grobnica, iz čega se može mnogo saznati o vlasnicima i naručiteljima te društvenom i gospodarskom statusu lovranskih obitelji.

Jakovu Volčiću (1815-1888), istaknutome istarskom svećeniku, narodnom preporoditelju i prikupljaču folkloroga nasljeđa (posebice usmenoga književnog stvaralaštva), svoj je rad posvetila Vjekoslava Jurdana. Detaljno obradivši usmene pjesme koje je Volčić čuo u Lovranu, a potom ih i zabilježio te ih tako očuvao za trajan spomen, autorica je analizirala njihov tematsko-motivski, idejni, formalni i kontekstualni sloj. Time je nedvojbeno potaknula proširivanje novih spoznaja o lovranskome književno-umjetničkome mozaiku, ali i dala važan prilog valorizaciji starih mjesnih pjesama, za koje je na koncu rada ustvrdila da potvrđuju značajke usmenoga pjesništva kvarnerskoga područja (kojemu i pripadaju).

Lovranski glagoljaški grafiti kao posebnost pučkoga izričaja našli su se u istraživačkome fokusu Antonije Zaradija-Kiš, pri čemu je obrađeno „zlatno doba“ hrvatskoga glagoljaštva, to jest XV. i XVI. stoljeće. Autoricu su zanimali grafiti koji se nalaze u župnoj crkvi sv. Jurja, a temelj istraživanja bio je popis koji je prije trideset godina objavio pokojni akademik Branko Fučić. Cilj je ovoga rada, ističe

autorica, sustavno istraživanje važnosti očuvanih zapisa u žbuci kao i njihovo značenje iz današnje perspektive.

Slijedi članak o tradicijskim aspektima u načinu života stanovnika Lovrana i Voloskoga, o čemu piše Tihomira Stepinac Fabijanić. Autorica upućuje na Hrvatsku sekciju ECO-VAST-a (Europskoga vijeća za sela i male gradove), koja je svojim aktivnostima uključena u međunarodni projekt ASSET (Akcija podrške malim europskim gradovima) te u okviru svojega programa radi na pitanjima razvoja lokalnih zajednica i očuvanju nasljeđa u mnogim gradićima diljem Hrvatske. Sadržaji koji određuju identitet na lokalnoj razini, napominje autorica, uvjetovani su povijesnim i sociopsihološkim karakteristikama, a iskazuju se kroz tradicijske oblike ponašanja i načina života.

Posljednji se prilog u Zborniku odnosi na raspravu o stvaranju jedinstvene metodologije revitalizacije povijesnih gradića u subregijama Primorsko-goranske županije. Autor rada Veseljko Velčić postavlja pitanja: što je povijesni grad, koja područja obuhvaća njegovo povijesno i kulturno nasljeđe te koji su osnovni modeli njegove tipologije. Povijest i kultura kao višestoljetna tradicija urbaniteta izuzetan su i nezaobilazan dio našega prebogatog, ali još uvijek nedovoljno otkrivenoga i nedovoljno proučenoga nasljeđa. Zaštita i čuvanje kulturnih dobara od posebnoga je interesa za Republiku Hrvatsku jer se time naše kulturno-povijesno nasljeđe postavlja u europski kontekst.

Na koncu Zbornika nalazi se jedanaest prikaza, osvrta i izvješća. Marko Randić piše o prirodnim zanimljivostima uz stazu Medveja-Lovranska Draga, Ivana Eterović sastavila je kvalitetan prikaz trilogije „Tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine“ Radoslava Katičića, a Robert Doričić osvrnuo se na knjigu „Stališ duša župe Veprinac 1875.-1925.“ Roberta Žigulića. Za ljubitelje „domaće besede“ slijedi tekst Cvjetane Miletić o Franji Matetiću i njegove tri knjige o Zvoneću. Ana Montan prikazala je knjigu „Štorije od Rukavca, Kućel i šire okolice: isti-

ni, škerci i običaji“ Franje Šepića-Bertina, a Igor Eterović knjigu „I moj nono je navigal“, koju je uredio Robert Mohović. Jasna Gržinić ocijenila je prvu pjesničku zbirku Silvine Milotić Kožulove „Mošćenice naša zibel“, a Vjekoslava Jurdana proznu zbirku učiteljice, kolumnistice i književnice Cvjetane Miletić „Dve suzi smeha“. Robert Doričić prikazao je i „Zbornik Liburnijskog krasa: Brdce, Pasjak, Šapjane, Rupa, Lipa, Matulji“, koji je uredio Josip Krajač. O svescima 1-5 Mošćeničkoga zbornika ukratko potom piše Igor Eterović, dok je Zvijezdana Klobučar sastavila Izvješće o radu Katedre Čakavskoga sabora Lovran 2010-2012.

U ovome je zborniku u prvi plan postavljeno istraživanje graditeljskih aspekata Lovrana kao i pitanja iz povijesti umjetnosti i urbanizma. Otvorene su i neke nove istraživačke teme, kojima će se u budućnosti zacijelo posvetiti još veća pozornost. Gradić ispod brda Knezgrada time je dobio još jednu lijepu čitanku o svojoj prošlosti i mnogobrojnim kulturno-povijesnim zanimljivostima svojega kraja.

Slaven Bertoša

Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, svezak 53., 2011., Zagreb – Zadar, 439 stranica

Godine 2011. u izdanju Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru objavljen je 53. svezak časopisa *Radovi*. U ovome je svesku objavljeno trinaest radova koji se tematski odnose na zadarsko i šire dalmatinsko područje, dočim se vremenski referiraju na razdoblje od srednjega vijeka do suvremenoga doba. Kada je riječ o klasifikaciji radova, u ovome se broju časopisa nalazi sedam izvornih znanstvenih članaka, dva prethodna priopćenja te dva stručna i dva pregledna rada.

Časopis započinje radom Zvijezdana Strike *Počeci i razvoj ninske Crkve do dolaska franačkih misionara u hrvatske krajeve* (1-47

stranica). Uvidom u mnogobrojne arheološke nalaze te raščlambom zapisa iz literature autor prikazuje ranokršćanski kontinuitet u Ninu i okolici prije dolaska franačkih misionara u hrvatske krajeve. Također analizira i postanak takozvane ninske tradicije – sjedinjenje predaja o sv. Aselu (Anselmu), sv. Marceli i sv. Ambrozu. Ističe i druga svjedočanstva kršćanske prisutnosti, primjerice crkvu sv. Križa kao i brojne lokalitete u ninskoj okolici.

Regeste, prijepis i prijevod trinaest isprava, koje posvjedočuju veze Mletačke Republike i bosansko-humskih vladara, priredio je Milko Brković u radu *Srednjovjekovne isprave bosansko-humskih vladara Veneciji* (49-100). Isprave su u Mletke upućivali ban i kasniji kralj Tvrtko I., kralj Dabiša, kralj Ostoja, kralj Tvrtko II. i kralj Stjepan Tomaš, a odnose se poglavito na trgovinske povlastice i prava mletačkih trgovaca u Bosni.

Krešimir Kužić autor je rada „*Tog sretnog dana...*” – *Uz 440. obljetnicu Lepantske bitke* (str. 101-134). U prvome djelu autor se osvrnuo na djela domaćih suvremenika te njihove prikaze Lepantske bitke. Nadalje, analizirao je i udio galija s posadama iz hrvatskih krajeva – rekonstruirao je učinak pojedinih galija, djelovanje zapovjednika pojedinih eskadri te imena galija. Naposljetku, u prilogu su tabelarno prikazana imena galija i soprakomita zabilježena u izvorima te je dan njihov ispravak i nadopuna.

Brojni aspekti djelovanja Budvana u Zadru tema je rada Lovorke Čoralčić *Budvanski iseljenici u Zadru (od kraja XVI. do početka XIX. stoljeća)* (135-162). Raščlambom notarskih spisa, poglavito oporuka, kupoprodajnih ugovora te Spisa generalnih providura autorica prikazuje prisutnost i djelovanje budvanskih useljenika u Zadru. Naglasak je pritom stavljen na njihovu profesionalnu strukturu i veze sa zadarskim crkvenim institucijama. Radu su priloženi i prijepisi nekoliko oporuka iz 17. i 18. stoljeća.

Bratovština (skula) župe sv. Ivana Krstiteља u Tinju i župe sv. Petra i Pavla u Bubnjani-

ma u 18. stoljeću (163-187) rad je Grozdane Franov Živković. Autorica je predstavila jedan od rijetkih sačuvanih glagoljskih kodeksa iz zadarskoga zaleđa – knjigu bratovštine (matrikulu) Župe sv. Ivana Krstitelja u Tinju i Župe sv. Petra u Bubnjanima. Analizom ovoga bitnog (ali nažalost djelomično sačuvanoga) izvora autorica je prikazala ustrojstvo, ciljeve i zadatke ove bratovštine s posebnim naglaskom na prava i dužnosti bratima. U drugome dijelu rada autorica je prikazala članove upravnoga tijela bratovštine te iznijela popis prezimena koja se spominju u matrikuli.

Šesti rad u ovome broju jest *Ustroj uprave u Boki kotorskoj od francuske uprave 1807. do kraja Druge austrijske uprave 1918. godine* (189-200) Frane Ivkovića. Autor opisuje upravne promjene u Boki kotorskoj koje su bile posljedica političkih promjena u vrijeme francuske i austrijske uprave.

Zloseljani (Pirovčani) i „Sjećanja na Zlo-seljane” Ljubomira Draganića Vrančića (201-222) rad je kojim su Maja Polić i Nina Spicijarić Paškvan predstavile jedan zanimljiv izvor o šibenskome kraju, točnije mjestu Pirovcu. Riječ je o zapisu *Memorie sui Zlo-seljani* autora Ljubomira Draganića Vrančića nastalome početkom 20. stoljeća u kojemu se, uz prošlost Pirovca, opisuju i druge zanimljivosti o Pirovcu i Pirovčanima.

U osmome radu *Zadar i Rapallski ugovor (Uz 90. obljetnicu)* (223-242) Marjan Diklić opisuje stanje u Zadru i Dalmaciji tijekom i neposredno nakon Prvoga svjetskog rata. Naglasak je pritom stavljen na problem razgraničenja s Kraljevinom Italijom te pregovore u Rapallu. Na kraju rada nalazi se prijepis Rapallskoga ugovora te dvije karte razgraničenja.

Složene političke prilike u Dubrovniku na početku Drugoga svjetskog rata opisuje Franko Mirošević u radu *Dubrovnik i dubrovački kotar od Banovine Hrvatske do talijanske reokupacije (od rujna 1939. do rujna 1941.)* (243-279). Raščlambom arhivskoga gradiva i literature autor prikazuje događaje vezane uz

Travanjski rat i talijansku okupaciju Dubrovnika. Nekoliko je poglavlja posvećeno ustavi ustaške vlasti – formiranju ustaškoga upravnog aparata, organizaciji ustaškoga pokreta u Dubrovniku i dubrovačkome kotaru kao i problemima s prehranom stanovništva.

Zadarske novine Giornale di Dalmazia i Glas dobrovoljca (1941. – 1943.) rad je Tatijane Petrić (281-311). U njemu autorica predstavlja dvije serijske publikacije koje su izlazile u ratnome Zadru. Sadržajnom analizom novina prikazan je gospodarski, politički, obrazovni i kulturni život Zadra u promatranome razdoblju. Pritom je naglasak stavljen na propagiranje fašističke i iredentističke ideologije kroz navedene medije.

Jedanaesti rad *Vlast Nezavisne Države Hrvatske na otoku Korčuli* (313-358) djelo je Tonka Barčota. Detaljan je to prikaz brojnih sastavnica koje su obilježile vlast Nezavisne Države Hrvatske na otoku Korčuli, od uspostave i organizacije vlasti NDH do formiranja oružništva. Posebno je poglavlje posvećeno životnim prilikama na otoku Korčuli te problemima i organizaciji opskrbe hranom kao i formiranju partizanskoga pokreta.

Djelovanje Kazališta lutaka u Zadru od osnivanja 1951. do profesionalizacije 1963. godine tema je rada Teodore Vigato *Počeci lutkarstva u Zadru* (359-385). Na početku rada predstavljeno je djelovanje osnivača Kazališta lutaka Brune Paitonija i redatelja Mile Gatara. Važnu sastavnicu rada čini i analiza redateljskih, dramaturških i animatorskih posebnosti lutkarskih predstava, a prikazuju se prvi plakati i prva priznanja za uspješan rad kazališta.

Posljednji rad jest *Rukopisi u Knjižnici Državnog arhiva u Zadru* Mirise Katić Piljušić (387-417). Autorica je prikazala vrijednu zbirku rukopisa koji se čuvaju u Knjižnici Državnoga arhiva u Zadru, koja sadrži brojna vrijedna djela i rukopise (najčešće prijepise), a obuhvaćaju vremensko razdoblje od 16. do 20. stoljeća. Osim samoga kataloga rukopisa autorica je iznijela vrijedne podatke o postan-

ku zbirke te načinu obrade i prikaza rukopisa u sustavu knjižnične i arhivske djelatnosti.

U ovome broju časopisa nalazi se još i pet prikaza: prijevod drugoga sveska znamenitoga djela C. F. Bianchija (*Kršćanski Zadar*), Statut općine Pag (*Statut Paške općine – Statuta communitatis Pagi*), faksimil rukopisa Marka Laura Ruića (*Blasone Genealogico*), knjiga *Tradicijska kultura zadarskih Arbanasa* Aleksandra Stipčevića i prikaz izdanja *Međunarodno priznanje hrvatskog jezika* kojega su priredili Tihomil Maštrović i Lobel Machala.

Ovaj broj *Radova* karakterizira raznolikost istraživačkih tema iz svih povijesnih razdoblja te su autori u svojim priložima rasvijetlili ili uputili na mnoge neistražene i nedovoljno zastupljene teme iz hrvatske prošlosti. Zbog toga je ovaj godišnjak vrijedan prilog razvoju hrvatske historiografije.

Maja Katušić

***Croatica christiana periodica*, broj 68, godina XXXV., Zagreb, 2011., 208 stranica**

Godine 2011. Institut za crkvenu povijest Katoličkoga bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu objavio je 68. broj znanstvenoga časopisa *Croatica christiana periodica*. Časopis je podijeljen u pet cjelina: *Rasprave i prilozi* (1-152), *Prikazi i recenzije* (153-189), *In memoriam* (191-198), *Kronika* (199-200) i *Primljene publikacije* (201-204). U prvoj cjelini nalazi se ukupno devet radova, od toga osam izvornih znanstvenih radova i jedan pregledni rad. Kronološkim redoslijedom radovi se bave raznim temama vezanim uz crkvenu povijest Hrvata.

Prvi prilog u časopisu nosi naslov *Grobnice hrvatske bratovštine sv. Jurja i Tripuna u mletačkoj crkvi malteškoga reda (S. Giovanni Battista del Tempio)* (1-14). Na osnovi objavljene i neobjavljene građe Lovorka Čoralčić u radu proučava natpise na

grobnicama hrvatske bratovštine sv. Jurja i Tripuna, koja je tijekom kasnoga srednjeg vijeka i početkom ranoga novog vijeka predstavljala središnju ustanovu okupljanja iseljenika s područja sjeverne Hrvatske, Istre, Dalmacije, Bosne, Boke i budvansko-barskoga priobalja. Tekst također donosi opće informacije vezane uz osnivanje i organizaciju spomenute bratovštine kao i njezin odnos s crkvom S. Giovanni Battista del Tempo, koja je pripadala redu ivanovaca odnosno malteških vitezova.

Slijedi prilog Luca Oreskovića *Un conception française des régions croates au XVIIe siècle: la réception de l'œuvre de Ivan Lučić dans son contexte* (15-34). U radu se prikazuje kakvo je bilo zanimanje za hrvatske krajeve u francuskim povijesnim i zemljopisnim djelima iz 17. stoljeća. Dok se u prvoj polovici 17. stoljeća spomen na hrvatske zemlje odražava samo u kontekstu karolinških ratničkih ekspedicija, situacija se mijenja u doba vladavine Luja XIV. (1643.-1715.). Druga polovica 17. stoljeća obilježena je francuskim diplomatskim i vojnim intervencijama na granici Habsburške Monarhije i Osmanskoga Carstva. Upravo u to vrijeme kada francuska diplomacija održava povlaštene veze s hrvatskim banom, zabilježeno je povoljno mišljenje Jeana Chapelaina, francuskoga pjesnika i jednoga od osnivača Francuske akademije znanosti, u odnosu na povijesno djelo Ivana Lučića „De Regno Dalmatiae et Croatiae”. U radu se može uočiti kako je mreža Chapelainovih dopisnika potaknula znanstveni pristup proučavanju povijesti hrvatskoga naroda kako na jadranskom, tako i na dinarskom i panonskom prostoru.

Ante Teklić i Eugen Teklić autori su rada *Kanonikat Angelini u Rovinju* (35-57). Cilj rada jest rasvjetljavanje najvažnijih detalja vezanih uz laički kanonikat. Kao primjer autorima je poslužio laički kanonikat Angelini, koji je djelovao pri župnoj crkvi sv. Eufemije u Rovinju od 1725. do 1893. godine. Služeći se izvornom arhivskom građom, autori daju cjelokupnu sliku djelovanja toga kanonikata

u vjerskome i ceremonijalnome životu Rovinja, koji u to doba doživljava demografski i ekonomski procvat. Također, u radu se analizira i rovinjski Kaptol sv. Eufemije, njegova važnost i ugled u vrijeme osnivanja kanonikata Angelini. Predstavljaju se i pojedini kanonici, a uz to se donose brojni primjeri svjetovnih osoba te se analizira njihov utjecaj u rovinjskoj crkvenoj općini.

Sljedeći članak nosi naslov *Osobna imena u matičnoj knjizi krštenih župne matice Luč krajem 18. stoljeća* (59-68). Na temelju antroponimijske građe sačuvane u Matičnoj knjizi krštenih Župe Luč Dubravka Božić Bogović istražuje muška i ženska osobna imena u istoimenome naselju ograničavajući se na vremenski okvir od početka 1790. do kraja 1799. godine. Utvrđuje se brojnost pojedinih osobnih imena koja su bila dodjeljivana novorođenoj djeci prilikom krštenja kao i običaji koji su utjecali na odabir imena.

Dragan Damjanović u članku *Herman Bollé i restauracija župne (ranije pavlinske) crkve u Remetama nakon potresa 1880. godine* (69-85) kronološki prati rekonstrukciju nekadašnje pavlinske crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije u zagrebačkome naselju Remete. Jedan od najvažnijih arhitektonskih spomenika u okolici Zagreba spomenuta je crkva izgrađena kao pavlinska samostanska crkva u 14. stoljeću, a ukrašena u gotičkome stilu. Tijekom 17. i 18. stoljeća crkva je renovirana u baroknome stilu, a početkom 19. stoljeća postaje župna crkva. Godine 1880. potres je nanio veliku štetu crkvi i župnome dvoru, a dvije godine nakon toga započinje njihova temeljita rekonstrukcija prema projektima znamenitoga arhitekta Hermana Bolléa. U radu se analiziraju razni problemi vezani uz rekonstrukciju navedene crkve (prikupljanje potrebnih novčanih prihoda i drugo).

Vjerska politika austrougarskih vlasti u Bosni i Hercegovini prikazana je u prilogu *Vjerske konverzije u Bosni i Hercegovini s kraja 19. i početkom 20. stoljeća u svjetlu nepoznatog arhivskog građiva* (87-111). Zlatko

Kudelić u radu prikazuje dosadašnje historiografske rezultate i iznosi nove zaključke uglavnom na temelju nekorištenoga arhivskog gradiva. Na primjeru triju konverzija na katoličanstvo - oko kojih su se na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće sporili predstavnici Zemaljske vlade i vrhbosanski nadbiskup Josip Stadler - autor zaključuje da je srž sporova između njih bio odnos prema Naredbi o konverzijama iz 1891. godine i njezinim dopunama iz 1893. godine.

Kristina Riman u članku *Literarizacija iskustva (ili stvarnosti) u Barleovu putopisu Put na Volajsko jezero* (113-123) prati putopisni tekst svećenika, etnologa, povjesničara i glazbenika Janka Barleà (1869.-1941.). Barle je bio rođen u Sloveniji gdje je započeo svoje obrazovanje, a nastavio ga je u Hrvatskoj gdje je i okončao svoj životni put. Analizom Barleova putopisnog djela „Put na Volajsko jezero” autorica nastoji ustanoviti koje interese Barle u njemu otkriva i kako predmet svojih interesa prenosi čitateljima.

Češki i slovački obzori Stjepana Karlova Žgurića (125-142) naslov je osmoga priloga u časopisu. Marijan Šabić u njemu daje pregled života i rada književnika Stjepana Žgurića (1872.-1914.). Autor ističe kako je Žgurić hrvatsku književnost prije zadužio prijevodima nego svojom izvornom prozom, u kojoj nije uspio dati obuhvatnu sliku hrvatskoga puka, njegovih vrijednosnih okvira i moralnih vrijednosti, kako su to uspijevali češki i slovački književnici koje je prevodio. U središtu zanimanja jest njegov doprinos hrvatskoj recepciji čeških i slovačkih prozaika književnoga realizma kao i utjecaj čeških književnika na Žgurićev nevelik izvorni književni opus.

Zadnji rad u časopisu djelo je Matea Bratanića, a nosi naslov *Vjera i vjerska praksa u hrvatskim zbjegovima u El Shattu* (1944.-1946.) (143-152). Hrvatski zbjegovi u El Shattu čine važnu sastavnicu hrvatske povijesti u Drugome svjetskom ratu. Kroz njih je moguće pratiti naznake društvenih transformacija koje će u domovini uslijediti poslije rata. Jedna od takvih preobrazbi jest i stav vladajuće ideo-

logije prema vjeri, posebice prema Katoličkoj crkvi. Posebnu pozornost privlači pitanje vezano uz status i ulogu katoličkoga svećenstva u egipatskim izbjegličkim kampovima. Tako se u ovome radu analizira položaj svećenstva, njegov pastoralni rad s pukom kao i odnos Centralnoga odbora zbjega i ostaloga komunističkoga rukovodstva prema svećenicima i religiji općenito.

Cjelina *Prikazi i recenzije* (153-189) sadrži petnaest prikaza i recenzija raznih monografija, zbornika radova i znanstvenih časopisa, dok su u cjelini *In memoriam* (191-198) predstavljeni životni putovi dvaju nedavno preminulih znamenitih hrvatskih povjesničara – Luje Margetića (1920.-2010.) i Rafe Bogišića (1926.-2010.).

Na kraju časopisa u *Kronici* (199-200) detaljno je opisan Međunarodni simpozij o blaženome Augustinu Kažotiću, koji se održao od 14. do 16. listopada 2011. godine u prostoru Nadbiskupijskoga pastoralnog instituta u Zagrebu, a u *Primljenim publikacijama* (201-204) nalazi se stručni prikaz jedanaest publikacija.

Ovaj broj časopisa *Croatica christiana periodica* sadrži vrijedno gradivo koje će svakako biti od koristi povjesničarima i drugim znanstvenicima u njihovim istraživanjima, a istovremeno širem čitateljstvu pruža mogućnost da se bolje upozna s raznim problemima iz hrvatske povijesti kao i povijesti Crkve na hrvatskim prostorima općenito.

Juraj Balić